

2 Съ зараниа / до вечера,
 2 съ вечера / до свѣта,
 3 летять / стрѣлы / каленныа,
 3 гримлють / сабли / о шеломы.
 3 Трещать / копиа / харалужныа
 2 въ полѣ / незнаемѣ,
 3 среди / земли / половецкыи.
 3 Чръна / земля / подѣ копыти
 3 костьюи / была / посяяна. . .

Тези примери на изоколно скандиране са взети от едно пълно ритмично прочитане на „Слово о полку Игореве“, което подготвям заедно с Анджиоло Данти и което скоро ще бъде издадено. Възможно е нашата интерпретация на текста да предизвика съмнения и критики от страна на специалистите. Държа все пак отсега да подчертая пълното съответствие между ритмичната структура на „Словото“ и тази на много други староруски произведения. Изоколното прочитане показва, че този известен и така оспорван текст не е никаква „аномалия“ от формална гледна точка. Общата закономерност в разпределението на акцентиранияте кола и използването на изтънчени стилови прийоми позволяват да включим със сигурност „Словото“ в староруската стилистична традиция. Тази констатация потвърждава мнението на защитниците на автентичността на текста, дошъл до нас чрез печатаното издание на унищожения ръкопис. По-нататъшни изследвания ще могат може би да ни покажат до каква степен изоколните структури на „Словото“ „съжителствуват“ в текста съвместно с други видове художествени похвати.

Не трябва да изпускаме пред вид възможността авторът или редакторът на един средновековен славянски текст да е пригледил ритмичната структура на използвания текстов материал към общата изоколна структура на своето ново съчинение. Имах възможност да изследвам това интересно явление в някои откъси от „Житие Константина“. ⁵⁶ Тръгвайки от наблюдения на Н. С. Трубецкой и Р. О. Якобсон по повод някои „поетични приложения“ в текста на известното агиографско произведение, можах да констатирам, че фрагменти от славянска силабична поезия могат да бъдат включени в изоколно-тоничния акцентуален контекст на едно ново съчинение (в този случай „Житие Константина“). Достатъчно е на равномерността в разпределението на сричките да отговаря съответна изотонична равномерност. Подобно изосилабично и изотонично съответствие се наблюдава в известната молитва за дарение на божията мъдрост (още веднъж се срещаме с този лайтмотив на православно-славянската литература — Ж. К. III). Стремейки се да „изтръгне“ този поетичен текст от прозаичния контекст на агиографския разказ, Р. О. Якобсон бе вече разделил молитвата на седем силабични стиха по следния начин:

Боже отъцъ нашихъ | и господи милости |
 иже еси сътворишь | всѣкаѣ словомъ, |
 и прѣмъждостийъ | своеѣ | зъздавъ чловѣка |
 да владеть сътворенными | тобоѣ | тварьми. |
 даѣ ми сѣщѣиъ | въскрай | твоихъ | прѣколю прѣмъждость |
 да разоумѣвъ, что естъ | оугодно тебѣ | съпасъ сѣ, |
 азъ бо есмь рабъ твой | и сынъ рабыни | твоѣѣ. |

От моя страна успех да констатирам, че същият текст се включва отлично в общата изоколна структура на контекста. Без да я отделям от ритмичната тъкан

⁵⁶ Ricerche Slavistiche XVII—XIX. (In Memoriam Giovanni Maver), 1970—1972, p. 419—445.

на третата глава на „Житието“, можах да прочета „Молитвата“ по следния начин:

5 . . .отрокъ же / оуслышавъ се // радостно / поути / се ꙗтъ,
5 и на поути / поклонъ се // молитву / сътвори / глаголю:
5 „Боже / ѡтъць / нашихъ / и господи / милости
5 иже / сътворишь / еси / въсакаа / словомъ,
4 и прѣмудростию / своею / създавъ / чловѣка
4 да владеть / тобою / сътворенными / тварьми,
5 даждь ми / соущую / въскрай твоихъ / прѣстолю / прѣмудрости
5 да разумѣю / что ꙗтъ / оугодно / тебѣ / и съпасу се.
5 Аз, бо ꙗсмь / рабъ твои / и сынъ / рабы / твоеѣ“.
5 И къ семуоу прочеѣ / солomonу / молитву / изглаголавъ. . .

Като оставим настрана правописните разлики, дължащи се на факта, че аз се придържам към хилендарския ръкопис, моето изоколно-тонично четене съпада със силабичното на Р. О. Якобсон. Това помага да разберем по-добре техниката на „текстовите присъединявания“ в средновековната славянска литература.

Функционалното съвпадане на изосилабичните и изоколно-тоничните структури може да послужи като изходна точка за интересни изводи от по-общ характер. Естеството на староруските и на средновековнославянските изоколни структури изобщо потвърждава мнението на учените, които отхвърлят хипотезата, според която различни примери от средновековната славянска художествена проза биха могли да бъдат отнесени към определени „стихотворни“ структури. От моя страна съм напълно съгласен с мнението на големия специалист и дълбок познавач на староруската литература Д. С. Лихачов, върху чиито изследвания за ритъма и формалните структури на староруската литература и по-специално за „Слово о полку Игореве“ се опира и моето изследване. В 1961 г. Д. С. Лихачов пише в увода си към „Слово о полку Игореве“:

„В науке не раз делались попытки разложить текст „Слова“ на стихи, найти в „Слове“ тот или иной стихотворный размер. Одни пытались разложить „Слово“ на троеи и амфибрахий, другие находили в нём дактило-хоренческие гекзаметры. В ритмике „Слова“ усматривали родство с ритмикой украинских „дум“, с аллитерационным стихом скандинавских скалдов, с ритмом византийской церковной песни, со стихом русских былин, и т. д., и т. д. Уже одно перечисление тех стихотворных форм, с которыми сопоставлялось „Слово“, отчасти разъясняет несостоятельность попыток найти в „Слове“ какую-либо определенную стихотворную систему. Оно ритмично, но ритмическая система „Слова“ глубоко своеобразна, принадлежит своему времени — XII веку — и не поддается разложению на какие-либо современные нам стихотворные размеры. Ритм „Слова“ в основном связан с синтаксическим построением фраз, неразрывен со смыслом, с содержанием текста. . . Вместе с тем ритмичность „Слова“ теснейшим образом связана со всей его композицией. . .“⁵⁷

Моите наблюдения потвърждават напълно думите на известния руски учен. Освен това изследваният от мен материал хвърля нова светлина върху две основни точки: 1. В качеството си на композиции, свързани именно „с синтаксическим построением фраз, неразрывен со смыслом, с содержанием текста“, изоколните структури определят конкретно и с филологична обективност по какъв начин един славянски текст „принадлежит своему времени“. 2. Съвместното съществуване на изоколни и на друг вид прозодични конструкции в рамките на по-сложни тек-

⁵⁷ Д. С. Лихачов, „Слово о полку Игореве“ — героический пролог русской литературы (2 изд.), М. — Л., 1967, с. 93—95.

стови системи ни кара да зачеркнем от нашата методологична практика интерпретативни схеми, неизхождащи от конкретния анализ на вътрешните характеристики на средновековната славянска литература, като например противопоставянето между „стихотворный размер“ и други видове ритмично-синтактични форми на речта.

Бих искал да подчертая, че досега избягвах да противопоставям „проза“ на „поезия“ като рязко разграничавани форми на речта, характеризирани респ. от отсъствието или наличието на ритмично-синтактични схеми. Освен това, изследвайки сложното явление „ритмична проза“, имах пред вид, редом с многото и полезни напътствия на модерните автори, класическото изказване на Цицерон: „*Sit igitur hoc cognitum in solutis etiam verbis inesse numeros condempne esse oratorios qui sint poetici.*“⁵⁸ Целта ми бе да изследвам ораторското изкуство на православните славяни по емпиричен път и на всички равнища. Установяването на съществуването на една особена формална техника — акцентуалния изоколизъм — може да бъде сметнато за положителен резултат, макар⁶ и то да не изчерпва изцяло нашето изследване. Един по-задълбочен анализ би могъл да доведе до откриването на други, досега неизвестни художествени прийоми. Струва ми се, че широкото разпространение на изоколните конструкции може да бъде обяснено въз основа на функционалната приспособяемост на тази изотонична парадигма в сравнение с относителната скованост на силабичните системи.

Можем да предположим, че някои по-ранни славянски текстове, създадени въз основа на силабична стихотворна техника, са изгубили впоследствие произтичащото от метриката им семантично въздействие: с други думи, че те са загубили способността си да разкриват на читателя (слушателя) същността на разчленяването (в резултат на звукови, морфологични и лексикални изменения, влезли в употреба през друг период или в друга географска област). За нарушение на метрическите закономерности на един силабичен сегмент в същност е достатъчно изпадане на „еровете“, пълногласие, различна употреба на местоименните форми или пък заместване на остарели или чужди за средата думи. Нито едно от тези явления не е било в състояние само по себе си да наруши семантичното действие на акцентуалните изоколни структури. Достатъчно е било броят на акцентите в даден сегмент да остане непроменен — дължината или звуковият състав, както и мястото на акцента в думите на колона са могли да варират до голяма степен. Това е позволявало не само да се поправят и приспособяват църковнославянски текстове, но и да се произнасят по различен начин между българи, сърби и източни славяни едни и същи думи, без поради това те да губят ритмично-синтактичната си функция. Като оставим настрана всякакви обяснения за произхода на явлението и за неговата зависимост от социално-лингвистични фактори, изоколният принцип може да бъде разглеждан като средство за улесняване разпространението на текстовете и за запазване на функционалното единство на църковнославянските езикови норми сред цялото православно славянство въпреки непрестанните местни изменения.

Менящото се отношение между общи ритмично-синтактични образци (на пример изоколизма) и други видове по-специфични реторични подчертавания на логичните единици на речта представлява един от най-интересните аспекти в историята на славянските средновековни и предмодерни формални структури. Както видяхме в някои от горесцитираните примери, самата изоколна структура нерядко бива подчертана чрез специфични сигнали от вида на рима, алитерация и други. Тези различни маркировки могат да съществуват съвместно, но преобладаването на една или друга от тях определя облика на текста. В някои случаи

⁵⁸ Cicero, Orator, LVI — 190.

акцентуално-изоколната закономерност може да бъде потисната или даже заместена от друг вид маркираща система. Цитирам като пример един откъс от „Новая повесть о преславном российском царстве“ (XVII в.). С цел да покажа по-ясно липсата на изоколна равномерност използвам при скандирането на тези редове горепосочената графична техника:

- 3 Преименитаго / великого / государства
 4 матере / градовом / Российскаго / царства,
 2 православным / христианом,
 3 всяких / чинов / людем
 6 которые / еще / душу / своих / от бога / не отштели
 3 и от православные / веры / не отступили
 5 и верою / прелести / не последуют // и держатся / благочестия
 3 и к соперником / своим / не прилепился
 2 и во отпадшую их / не уклонилися
 7 и паки / хотят // за православную / свою / веру // стояти / до крове.

Без съмнение римата (или почти римовият асонанс „христианом. . людем“) е тук в основата на сигналната система, маркираща разчленението. Вътрешните рими („прелести. . благочестия, хотят. . стояти“) по-скоро подчертават, отколкото разделят логично-синтактичните единици. В резултат на това броят на акцентите и на сричките губи всякакво значение. Може ли да сметнем, че този текст свидетелствува за една преходна фаза, в която от преобладаващия звук изоколизъм се преминава към нови техники, които ще стигнат върхната си точка с *вири* от бароквата епоха? Тази хипотеза не може да бъде отхвърлена, макар да е още трудно да се даде точен отговор на този въпрос. В рамките на нашето изследване ще подчертаем факта (добре онагледен от горния пример), че изоколните структури губят значение в присъствие на други маркиращи стилови техники.

Упадъкът на изоколната традиция, предизвикан от утвърждаването на други формални техники, изглежда, поне доколкото се отнася до руските земи, не довежда до пълното изчезване на тази стилна фигура от модерния език. Типични изоколни конструкции са използвани, макар и спорадично, от руски писатели през XIX и XX в.⁵⁹ Това може да се обясни както с прерастването на старата традиция в новата (както в случая на църковнославянския към новоруския), така и с жизнеността на една синтактична схема, станала благодарение на дълголетното ѝ използване един постоянен фактор в езиковата система. За едно подходящо описание на този процес са необходими широки и задълбочени текстуални изследвания. Аз мога да посоча тук само някои първи наблюдения. Най-интересни елементи в тази област можах да намеря у В. К. Тредиаковски, най-заангажирания в изследване на руските стили техники от писателите през XVIII в. Дворцовата, бароково обработена проза на Тредиаковски изглежда моделирана по старите църковнославянски образци въпреки разликите в интонацията и класическо хуманистичните амбиции на нейния автор. Начинът на построяване на изречението е продиктуван от явна грижа за паралелизъм и синтактично равновесие и понякога следва традиционния ритмично-синтактичен план на изоколните конструкции. Ще цитирам тук добре известния увод към „Новый и краткий способ к сложению российских стихов“ от 1735 г.:

3 ВСЕМ / ВЫСОКОПОЧТЕННЕЙШИМ / ОСОБАМ
 3 ТИТУЛАМИ / СВОИМИ / ПРЕВОСХОДИТЕЛЬНЕЙШИМ,

⁵⁹ Гудзий. Хрестоматия. Цит. съч., с. 305.

⁶⁰ В доклада си, четен на Международния конгрес, посветен на Ф. М. Достоевски (Венеция, Фондационе Чини, април 1972), се занимавам с въпроса за „изживяването“ на изоколните структури в новата руска литература.

3 В РОССИЙСКОМ / СТИХОТВОРСТВЕ / ИСКУСНЕЙШИМ
3 И В ТОМ / ОХОТНО / УПРАЖНЯЮЩИМСЯ,
3 МОИМ / МИЛОСТИВЕЙШИМ / ГОСПОДАМ

2 Высокопочтеннейшие / господа!
2 Не без основательной / причины,
3 новый сей / и краткий / мой способ
3 к сложению / российских / стихов
3 вам / покорнейше / приписываю.
6 Правил / которые / в нем / я положил / и по силе / которых
6 не прямыми / называю / стихами / старые / наши / стихи
3 кому лучше / как вам / искуснейшим
3 рассмотреть / надлежит / правость?
3 А охотно / в том / упражняющиеся
3 несколько / стихов / здесь,
3 доньше / в России / невиданных,
6 в пример / себе / найти / могут / и оные / употребить,
6 буде / за благо / рассудят / им следовать / к своей / пользе.
2 Вас / искуснейших,
4 ежели / правила / мои / не правы
4 или / к стихотворству / нашему / недовольны,
2 нижайже / прошу
5 и купно / исправить / и купно / оные / дополнить.
2 Но в том / упражняющиеся
5 чрез них же / повод / возымеют / тщательнее / рассуждать
2 и стихи / наши,
2 чрез свое / рассуждение,
3 от часу / в большем / совершенстве
3 в российский / свет / издавать.
4 Одним же / и другим / но не полезен
4 правилами / моими / быть / уповаю,
5 что одних / вас / и других / новостию / возбужду
5 либо / старые / наши / стихи / освидетельствовать,
5 и по правде ли / те носили / имя / стихов / доньше
2 разыскав / уведомь.
2 Сие есть / мое намерение
3 в сем новом / и кратком / способе
3 к сложению / российских / стихов
3 который / как достойнейшим / вам
3 в честь / вашу / посвящаю,
3 как благодарнейшим / в исправление / отдаю.
5 Но как / во всем / так / либо / и в сем
5 правду / любящим / в покров / и защиту / вручаю
5 не больше / поистине / малую / и весьма / недействительную
5 искру / моего / ума / показать / хотевши
5 коль вам / и услужить / и вас глубочайше / тем почтить / желающий,
2 высокопочтеннейше / господа,
2 ваш / покорнейши
2 и нижайши / слуга
2 Василий / Тредиаковский.⁶¹

⁶¹ В. К. Тредиаковский. Избранные произведения (Библиотека поэта, Большая серия, 2 изд.). М. — Л., 1963, с. 365.

Както у майсторите на старото славянско ораторско изкуство (Доментиан, Евтимий, Григорий Цамблак), така и у този руски оратор от XVIII в. изоколното скандиране ни помага да оценим изисканата, грижливо обмислена синтактична композиция. Имайки пред вид индивидуалността именящото се взаимоотношение на колата, можем лесно да проследим ритмично-логичната основа и звуковата заплетка. В тежкия бароков стил на Тредиаковски, на пръв поглед далеч от старите паратактични схеми, изоколната техника служи, за да подчертае логичното единство на някои кола. Това се отнася например до колона „правил /которые/ в нем/я положил/и по силе/которых“, който служи като основна опорна точка на цялата аргументация. Индивидуалността на този колон изтъква емфатичността на следващия „не прямыми/называю/стихами/старые/наши/стихи“. Тази индивидуалност е подчертана по различни начини. Началото и краят на колона подчертават основната мисъл чрез едно логично и звуково повторение: „правил. . . по силе которых“. Звуковото единство и компактността на колона са подчертани и от вътрешните рими в окончанията: „правил. . . положил“.

Изоколно четен, текстът показва също някои общи черти с поезията на Тредиаковски: подобно техническо усърдие, подобна надута тежест. Идва ни на ум да се запитаме каква е в същност разликата между прозата и поезията на този писател. Ако сверим теоретичното дело на автора, лесно ще разберем, че „бащата на руската поезия“ е посветил голяма част от теоретичните си трудове именно на този проблем. Търсенията му на един нов, по-съвършен и по-добре обособен поетичен похват отразяват до голяма степен прекия му личен опит на писател. Като литературен деец и като кандидат-законодател на руския Парнас Тредиаковски е трябвало в даден момент на своята кариера да си постави въпроса за отношението на новото руско изкуство към моделите на църковнославянската и староруската традиция. И тогава, колкото и това може да изглежда странно за някои съвременен учен, той схваща като важен момент в дискусиата си за новото стихописание, именно, струва ми се, изоколната традиция. В подкрепа на нашата хипотеза ще се спрем върху един известен пасаж от втория трактат върху стихосложението, написан от Тредиаковски в 1752 г. като допълнение и поправка на „Краткий и новый способ“ от 1735 г.

„Опредѣленное число слоговъ въ старыхъ не нашихъ, но польскихъ, а къ намъ введенныхъ безъ всякаго основанія Стихахъ, не отмѣняеть ихъ от Прозы: ибо члены так называемаго Исоколона Реторике скаго такъже почитай опредѣленными числами падают; однако сии члены не Стихи.“⁶²

Както се вижда, Тредиаковски не само познава реторичния изоколон (което не учудва, знаейки, че е получил класическо образование), но, изглежда, има пред вид именно вида изоколон, който ни интересува: изоколон, който не е определен от броя на сричките, но съставен от почти равни части. Разбира се, тази дефиниция може да е стигнала до Тредиаковски или чрез нему известни класически автори, или посредством някой учебник (например Rhetorica ad Herennium, в която фигурата compar е определена именно като „quod habet in se membra orationis. . . quae constant pari fere numero sillabarum“).⁶³ Сигурни ли сме обаче, че споменавайки този вид изоколон, т. е. начин за паралелно построяване на изречения с части, независими от точен брой срички, Тредиаковски не е имал пред вид също и църковнославянската и староруската традиция? Не е неоснователно да го предположим, още повече, като се има пред вид, че Тредиаковски като възпитаник на Духовната академия е бил запознат със славянската реторика. Ако прибавим към това прякото свидетелство, което представляват текстовете като увода към „Краткий и новый способ“, от който произтича, че Тредиаковски е изпол-

⁶² Сочинения Тредиаковского, изд. А. Смирдин. СПб., 1849, I, с. 123.

⁶³ Cornifici, Rhetorica ad C. Herennium, ed. G. Calboli. Bologna, 1969, IV, 27—XX, p. 173.

зувал грижливо построени изоколни структури в своите произведения, нашата хипотеза придобива още по-конкретен характер. В бъдеще нови изследвания ще ни дадат може би още по-сигурни елементи. Още сега разполагаме обаче с достатъчно доказателства, за да можем да твърдим, че когато по времето на Трдиаковски и Ломоносов в Русия възниква проблемът за нова кодификация на литературните жанрове, старата и сложна изоколна традиция в литературата от преди Петрово време не е била още напълно залязла.

В началото на тази статия помолих читателя да обърне внимание преди всичко на фактите, а не на дадената от мен интерпретация. Надявам се, че тук представеният материал ще послужи като основа за една полезна дискусия върху проблема за славянските изоколни структури. Струва ми се, че този проблем ще заслужава нашето внимание, защото систематичното изследване на тази средновековна славянска формална техника би могло да ни помогне да вникнем по-добре в един период от многовековната литературна история и да ни насочи към решението на много въпроси на стиловата и текстовата критика.

ВЪРХУ ИЗОКОЛНИТЕ СТРУКТУРИ В СРЕДНОВЕКОВНАТА СЛАВЯНСКА ПРОЗА

Рикардо Пикио

Целта на настоящата статия е да предаде в обобщена форма резултатите от няколкогодишните ми изследвания върху някои видове ритмично-синтактични структури, срещащи се особено често в литературата на православните славяни от руските земи до Балканите, както и в някои други южнославянски области, по-специално в хърватската глаголическа област, през цялото Средновековие, чак до началото на модерната епоха.¹ Не считам, че съм събрал изчерпателна документация и преди всичко нямам намерение да поддържам каквато и да било определено становище. Бих искал даже да помоля читателя да обрне внимание преди всичко на фактите, а не на начина, по който аз ги представям и — в някои случаи — обяснявам. Надявам се тези факти да станат обект на дискусия. В очакване именно на такава дискусия бих искал да предупредя изследователите да не обръщат внимание на евентуално допуснати неточности, а да се съсредоточат преди всичко върху същността на изследваните от мен явления, тъй като не толкова моите изследвания, колкото техният обект ми изглежда достоен за внимание. Уверен съм, че ако колегите-слависти се убедят във важността на посочената проблематика, други, по-добре от мен подготвени специалисти, ще успеят да ѝ дадат още по-задоволителна методологическа формулировка.

Данните, които имам пред вид, могат да бъдат въведени, очертавайки в общи линии историята на моите изследвания. Моето любопитство бе привлечено от теоретическите и практическите наблюдения, които немалък брой слависти са посветили в миналото на формалната структура не само на староруската проза (върху нея и аз се спирам най-вече), но и на други литературни паметници — предимно български — от православно-славянската област, в която църковнославянските традиции и модели са оказвали векове наред изключително влияние.²

¹ Историческите и географските граници на изследването биха могли да бъдат по-точно определени в бъдеще въз основа на резултатите от анализирането на по-голям брой текстове. В дадения момент, струва ми се, ще бъде по-уместно да очертаем само в общи линии рамките му. Колкото се отнася до хърватската област, аз съм се ограничил с малко примери. Същото се отнася до чешката и до другите зони на смесени влияния между църковнославянската и западно- и южнославянската традиция под влиянието на латински лингвистични и културни модели. Изследваните от мен ритмично-синтактични структури се намират в „Легендата за св. Венцислав“ според глаголическия ръкопис в Люблина № 161, от края на XIV в. (E. Herzogonija, Srednjevekovna književnost srednjega vijeka, в серията Pet stoljeća hrvatske književnosti. I. Zagreb, 1969, с. 247—251). Този пример подсказва, че плодотворни изследвания могат да бъдат направени върху първите векове на християнската славянска традиция въз основа на явления, общи за чешката, хърватската и източнославянската област. Колкото се отнася до разпространението на изоколните структури в хърватската глаголическа литература, вж. E. Hercigonija, Srednjevekovna književnost. 2, в колективния труд Povijest hrvatske književnosti. Zagreb, 1975.

² В различни мои трудове (от 1959 насам) съм използвал термините Slavia orthodoxa и Slavia Romana, за да означава респ. областта на разпространение на църковнославянската тради-

И аз, както и моите предшественици, си зададох в началото въпроса, дали в староруската литература и в тази на православните славяни от балканската област в предмодерната епоха наистина липсват формалните структури на „поезията“, т. е. дали липсва систематично прилагане в реторичната практика на изразните средства, отличаващи се от изразните средства на „прозата“. Вместо обаче да се спра върху разликата между „проза“ и „поезия“, проблемът твърде стар и основан на разсъждения от общ характер, аз си поставих за задача преди всичко да установя дали в литературните текстове от православно-славянската област съществуват формални структури, срещащи се с такава честота и закономерност, че те да могат да бъдат поставени в зависимост от един единствен общ принцип. Според мен каквато и да била обособена преценка върху „поетичните“ или „прозаичните“ качества на славянските средновековни словесни техники е немислима без наличието на един основен инвентар на тези техники. Именно поради това насочих усилията си към обективно изследване на всякакъв вид „често срещани се структури“ в изучаваните от мен текстове.

В началото се опирах на донякъде смътни хипотези, породени от мои лични впечатления. Тъй като анализът на средновековните славянски текстове потвърждаваше впечатлението ми за една значителна формална обработеност, впечатление, подкрепено от мнението и на други изследователи, подчертаващи хармоничността, ритмичността и поетичността на тези текстове, реших да си послужа с реторични модели, известни от класическата и от западноевропейската средновековна традиция, и да се опитам да установя съответствия или поне аналогии с това, което ми се струваше, че съществува в славянските текстове. Особено ме привличаше хипотезата за един своеобразен вид славянски *cursus*, т. е. за използването на ритмични *clausulae* в края на всяко изречение.³ Скоро обаче си дадох сметка за опасностите, които криеше този подход. Той би могъл да бъде ефикасен само в случай, че използваните като модел категории биха имали универсална, а не специфична описателна стойност, условие, което класическите и средновековните западноевропейски модели, породени от конкретните традиции на книжовната практика, не можеха да ни гарантират. Техните функционални съответствия в различни книжовни традиции (без да изключваме евентуални влияния, връзки,

чия и тази, подчинена на преките влияния на католическата и латинската езикова традиция. Тази терминология бе обект на дискусии, които днес ми се струват преодоливи и които във всеки случай не засягат по същество настоящото изследване. Тази статия се основава върху днес широко приеманата предпоставка, че културните прояви на източните и южните славяни са намерили израз в различни периоди и на различни нива в рамките на една „църковнославянска езикова общност“ (вж. между другото основния труд на Д. С. Лихачов. Поетика древнерусской литературы. 2 изд., Л., 1971, с. 7, както и R. P i s c h i o. Models and Patterns in the Literary tradition of Medieval Orthodox Slavdom in American Contributions to the Seventh International Congress of Slavists, II, 1973, с. 442—443). Струва ми се излишно да се спирам върху терминологичната дискусия, когато мненията върху същността на културно-историческите явления, които са обект на нашите изследвания, достатъчно съпадат.

³ *Курсусът* в славянската средновековна проза трябва да бъде изследван в рамките на общия проблем за ритмичната проза, върху който толкова е било написано (например известният труд на Б. Томашевски и И. Ритм прозы, в „О стихе“, 1929), без обаче да са били постигнати убедителни методологически резултати. Тъй като *курсусът* или подстъпът да се маркира прозодично край у простите или сложните изречения не е нищо друго освен един между многото да бъде определено коя ритмична схема е използвана в даден корпус от текстове. От моя страна вярвам, че съм намерил очебийни примери на *курсус*, основан върху топоническия изоконизъм не само у един средновековен писател като българския патриарх Евтимий Търновски, но също (и това е още по-чудно) у един модерен писател като Н. М. Карамзин, чиято проза се оказва повлияна така от староруската традиция въпреки усилията на автора да се приспособи към модерни и западни образци. Преди обаче да представя на учените тези мои по-детайлни наблюдения, мисля, че е необходимо едно задълбочено разискване върху самото естество на „изоконизъм принцип“.

аналогии) би трябвало да бъдат изследвани въз основа на вътрешни критерии, колкото е възможно по-самостоятелни и обективни.

Избирайки този емпиричен подход на изследване, най-полезно ми се струваше да се осланям върху анализа на отделните текстуални компоненти и на техните взаимоотношения. Тъй като изследванията ми бяха насочени към установяване на възможни формални „константи“ в областта на композицията, опитах се да разложа текстовете на логично-синтактични сегменти-единици. Така можах да установя, че много често изреченията бяха образувани от единици, съдържащи един и същ брой акценти в различни род симетрични серии. Това заключение ми се стори много интересно, защото от него произтичаше, че за разлика от това, което бях склонен да предполагам, въз основа на досегашните изследвания върху изосилабичните структури ритмичната симетрия се основаваше на изотонизъм.⁴

Веднъж допусната възможността, че броят на акцентите, а не този на сричките може да се яви като основен елемент на ритмично-синтактична симетрия, аз се опитах да „скандирам“ някои текстове с помощта на моите студенти от Йелския университет. Насърчен от постигнатите резултати, реших да ги сравня с подобни явления, известни в западната класическа и средновековна реторика. Сравнението, разбира се, целеше да установи *аналогии*, а не идентичност или още по-малко генетична връзка, касаейки се до различия по рода си явления.

Не ми бе трудно да установя в изследваната от мен славянска книжовна техника основните характерни белези на стилистичната фигура, наречена от гръцките теоретици *ισοχρόν*, т. е. „еднакъв брой кола“, понятие, означаващо изречения, състоящи се от еднакви сегменти-единици (*χρόα*). Примери от този род могат да се намерят у Анаксимен, Горгия и Демостен. Дефиниция на понятието намираме също у Аристотел. Латинският автор на *Rhetorica ad Herennium* назовава „*compar*“ повторението на еднакви *membra*. Други описания на същата стилистична фигура може да намерим в латинските трактати по реторика от Цицерон до Квинтилиан и чак до Средновековието.⁵ Аквила Романус (в I в.) описва изоколона като: „*exaequatum membris*“ и обяснява, че „... *isocolon*. . . *fit autem quotiens non pugnantly inter se, sed paribus tantummodo verbis, due vel plura membra, quae χρόα dicimus, explicantur*“⁶. Основавайки се на това съждение, аз използвам понятието „изокол“, както и съответното прилагателно „изоколен“, за да означа един специфичен вид ритмично-синтактична славянска структура, която, както по-горе вече казах, е характеризирана от серия синтактични сегменти („*duo vel plura membra*“), ритмично маркирани от еднакъв брой акценти. В нашия случай функцията на всяка акцентирана единица може да бъде отъждествена с една „дума“ (*verbum*). Ако приложим понятието *verbum* към лексикални единици, съдържащи освен акцентираните думи също и проклитиките и енклитиките, свързани с тях, нашите „изоколни структури“ ще се окажат основани върху повторение на „еднакъв брой думи“ (*paribus*. . . *verbis*).

⁴ Присъствието на метрични несилабични структури в славянската средновековна художествена проза и тяхното значение за изучаване на стиловите особености, основани върху синтактичната прозодия, е добре известно благодарение преди всичко на специалисти, работещи в областта на източнославянското и на южнославянското Средновековие (вж. например J. Nam m. Starohrvatski prijevod Pjesme nad pjesmama, Slovo, 6—8, Zagreb, 1957; Dj. Trifunović. Prilog posnavanju retorske ritmičnosti u staroj ruskoj i srpskoj književnosti (na primeru Kirila Turkovskog i Teodosija Hilendarca), Književnost i jezik, XII, 3, Beograd, 1965; K. Тарановский. Формы общеславянского и церковнославянского стиха в древнерусской литературе XI—XII вв., American Contributions to the Sixth International Congress of Slavists, I, The Hague, 1970).

⁵ За историята на изоколона вж. увода на G. Barabino към P. Rutillii Lupi — Schemata dianoeas et lexeos, Pubblicazioni dell'Istituto di Filologia Classica dell'Università di Genova, 27, Genova, 1967, по-специално с. 17—19. За описанието и дефиницията на тази фигура вж. H. Lausberg. Elemente der literarischen Rhetorik. München, 1967 (3°), p. 110—112.

⁶ G. Barabino. Op. cit., p. 18.

Публикувах резултатите от моите изследвания в няколко статии на английски и италиански език⁷ и освен това имах възможност да се занимавам с тази проблематика в държаните от мен лекции и семинари при американски и европейски университети. В 1973 г. посветих на изоколните структури част от реферата си, изнесен на VI славистичен конгрес във Варшава,⁸ и там имах възможност да разменя идеи със съветските слависти.⁹ До този момент въпреки полезните контакти и обмяна на мнения с известни специалисти, като Роман О. Якобсон, Кирил Тарановски и Георги Трифонович (от чиито трудове и преди това бях черпил полезни сведения), както и с Олга Неделкович и Владимир Колесов,¹⁰ не мога да кажа, че съм успял да включа моите изследвания в един по-общ колективен труд. Изследванията на Микеле Колучи и Анджиоло Данти от Италия допринаесоха немалко за потвърждение на изоколния принцип.¹¹ Микеле Колучи е автор на първата публикация на изоколно четен староруски текст — „Слово Данила Заточника“.¹² Изоколните структури в хърватски глаголически текстове бяха задълбочено разгледани от Едуард Херцигоня¹³ и без съмнение изследванията на авторитетния хърватски медиевист ще се окажат полезни за по-нататъшните изследвания не само в областта на глаголичната литература, но и в тази на цялата южнославянска стилистика. Аз съм напълно съгласен с проф. Херцигоня „daje r interesu znanstvene objektivnosti, potpunosti istraživanja, neophodno uključiti i tekstove s područja hrvatske srednjevjekovne književnosti u kontekst razmatranja o izokoličkim strukturama. Jer hrvatska je književnost srednjega vijeka — i pored svojih razvojnih vlastitosti — u najznatnijem svom dijelu (liturgijskom i neliturgijskom) oslonjena — zajedno s ćirilčkim književnostima slavenskog Juga i Istoka — na zajedničko izvoriste, općeslavenske (staroslavenske e crkvenoslavenske) jezično-književne tradicije.“¹⁴

⁷ The Isocolic Principle in Old Russian Prose, *Slavic Poetics. Essays in Honor of Kiril Taranovsky*, edited by R. Jakobson, C. H. Van Schoneveld, D. S. Worth. The Hague — Paris, 1973, c. 299—331, “On the Prosodic Structure of the Igor Tale”, *Slavic and East European Journal*, 16, No. 2, Summer, 1972, p. 147—162; Isocolic Constructions in Old Serbian Prose, *Xenia Slavica (for Gojko Ržičić)*, p. 149—161; Sulla struttura prosodica di una pagina romana di Gogol, *Strumenti critici*, 20, 1973, c. 101—116; Strutture isocoliche e poesia slava medievale: a proposito dei capitoli III e XIII della *Vita Constantini*, *Ricerche Slavistiche* XVII—XIX, 1970—1972, c. 419—445; Models and Patterns in the Literary Tradition of Medieval Orthodox Slavdom. *American Contributions*. cit.; „Su alcune analogie fra la tecnica scrittoria del Petrarca e gli stili della letteratura slava balcanica del XV secolo“, *Petrarkizam u slavenskim narodima* (под редакцията на F. Čale), Zagreb, 1977; L'intono della parole e gli stili letterari presso gli Slavi Ortodossi nel tardo medioevo, *Studi slavistici in ricordo di Carlo Verdani*, Pisa, 1979, p. 245—262.

⁸ Models and Patterns. . . Op. cit., p. 457—464.

⁹ Особено полезни по време на дискусията върху моя доклад на конгреса във Варшава бяха забележките на А. М. Панченко, чиито изследвания и по-точно статията му Перспективи изследвания истории древнерусского стихотворства. — ТОДРЛ, XX, 1964, c. 256—273, бях вече използвал. Между другите съветски трудове, появили се в последните години, особено полезни са ми били главата на В. Е. Холшевников. Русская и польская силлабика и силлаботоника. — В: Теория стиха. Л., 1968, c. 25—48, както и Проблеми ритма, художественного времени и пространства в литературе и искусстве. Л., 1970.

¹⁰ Многочислените сърдечни разговори с колегите О. Неделкович от Загреб и В. Колесов от Ленинград по време на престоя им като visiting professors при Йелския университет в 1975 г. допринесоха за уяснение на много аспекти на моето изследване. И настоящата ми статия, целяща да разшири дискусията върху един проблем от общ интерес, е възникнала по внушение на В. Колесов.

¹¹ М. Колучи и А. Данти са стигнали до интересни заключения по отношение на ползата от анализа на изоколните структури по време на работата им върху критичното издание на Слово и моление от Даниил Заточник, Флоренция, 1977, в поредицата *Studia historica et philologica* — Sectio Slavica IV.

¹² M. Colucci. Le strutture prosodiche dello Slovo Daniila Zatočnika. *Ricerche Slavistiche*, XX—XXI, 1973—1974, p. 83—123.

¹³ E. Hercigonja. Op. cit., p. 115 и сл. и главата Stihovi, retorička ritmika, p. 140—186.

¹⁴ Ibidem, p. 191.

Функцията на „кола“-та, влизащи в състава на една серия, характеризирана от закономерното повторение на еднакъв брой акценти, зависи в границите на всеки един сегмент от съгласуваността на ритмичната и синтактична функция. Само в случай, че групата от думи, които смятаме за ритмична единица, представлява също логично-синтактична единица, можем да установим функционалната индивидуалност на акцентирания колон. В противен случай „скандирането“ губи смисъл, освен ако не се отнася до самостоятелно маркирани поетични структури, в които индивидуалността на стиховете е ограничена от друг вид условни сигнали. Такъв вид структури не са взети пред вид в нашето изследване, тъй като ние се занимаваме с текстове, които (поне на съвременната степен на нашите познания) не притежават „поетични“ структури от този род. Функцията на ритъма е именно да подчертае определени логични единици, помагайки на четеща в „скандирането“. Струва ми се излишно да припомням, че взаимоотношението между ритъма и синтаксиса не може да бъде обяснено само въз основа на изолираното описание на отделните компоненти на словесния израз (закономерни повторения на акцентите, паралелизми, разпределение на маркиращи знаци и т. н.). Принципиите за структурален анализ, станали по заслуга на големите руски и славянски учени общо наследство на съвременната наука, ни карат да смятаме, че изоколните структури (както и който и да било изразен прийом) влизат в състава на един общ, органичен и семантичен процес. Струва ми се, че не е безполезно да напомня тези общи принципи и в рамките на това изследване, още повече, че в стремежа си да изтъкна някои видове изоколни конструкции често ми се налага да използвам опростяващи графични схеми. Тези схеми не трябва да бъдат възприемани като напълно обективно отражение на текстуалната структура. Те имат за цел да онагледят определени явления подобно на оцветителните вещества, използвани в медицината при някои диагнози. В границите на това сравнение бих искал още да подчертая, че използваните от мен графични схеми припомнят по-скоро неподвижността на фотографската снимка, отколкото динамичността на филмовата лента.

Най-простият вид изоколно-точична конструкция е съставена от серия синтактично-логични сегменти, съдържащи еднакъв брой акценти, например 2/2/2 или 3/3/3, или 4/4/4. . . и т. н. В графичната схема си служи условно със знака „/“, за да отделя една от друга акцентирания единици („verba“) във всеки колон. Цифрата вляво показва акцентите, които съдържа всеки колон. Този вид „прости“ изоколни серии се срещат в многобройни текстове. Можем да започнем нашия анализ с един цитат от „Слово о законе и благодати“ на Иларион:

- 3 Къ живущимъ бо /на земли/ челоѡкъмъ
- 3 въ плоть /одѡвся/ приде,
- 3 къ сущимъ же /въ адѣ/ распятемъ
- 3 и въ гробѣ /полежаниемъ/ сниде,
- 3 да обои /и живии и мертвии
- 3 посноють /пошѣщение/ свое. . .¹⁵

Логично-синтактичната индивидуалност на колата в този староруски произведен откъс проличава не само при специфичния анализ на отделните сегменти, тя е маркирана и от други сигнали, които ни подканят да „скандираме“ текста, следвайки една изоколна схема с три акцента (обърни внимание например на римата „приде. . . сниде“, редуваща се с асонанса „челоѡкъмъ. . . распятемъ“).

¹⁵ Цитирам от изданието на L. Müller. Des Metropolitens Ilarion Lobrede auf Vladimir den Heiligen und Glaubensbekenntnis, nach der Erstausgabe von 1884 neu herausgegeben, eingeleitet und erläutert. Wiesbaden, 1962, p. 60.

Това, което на пръв поглед не е ясно, е дали първият и последният „диколон“ трябва да бъдат смятани за двойка от кола с три акцента или по-скоро за кола с шест акцента. Принципно обаче и двете решения могат да бъдат смятани за равностойни. Ако обаче анализираме изоколната схема като цяло, не може да не забележим, че двете централни кола с три акцента — „къ сушимъ же / въ адѣ распятемъ“ (което е граматично и тематично обособено цяло) и „и въ гробѣ полежаиємъ / сниде“ (което представлява също граматично и синтактично цяло), трябва да бъдат отделени с една пауза, още повече, че за средновековния читател тази пауза без съмнение е имала особено значение. Именно думата „распятемъ“, която подчертава връхната точка и едновременно смъртта на Христос, представлява кулминацията на този наративно-символичен, подражаващ Веруюто откъс. Творителната падежна форма „распятемъ“ се свързва както с „приде“, така и със „сниде“. Семантичният ѝ заряд изисква тази двусмисленост: мъченият и разпънат на кръст Христос е както „Спасителят“, който „приде“ между живите, така и Христос-човекът, който „сниде“ между мъртвите. Само прекъсвайки след „распятемъ“, т. е. маркирайки края на триакцентния колон с една добре преценена реторична пауза, четецът-тълкувател, добър познавач на тайните на християнската религия, е бил в състояние да „рецитира“, както трябва, този текст. Централните кола са, както се вижда, от основно значение за определяне ритмичния облик на целия текст. За отбелязване е също, че анафоричното повторение „*Къ живуицимъ . . . къ суцимъ*“ разширява функционално поради структуралната аналогия ритмичната триакцентна индивидуалност на третия колон.

Тези първи наблюдения ни насочват към изводи, които бихме могли да постигнем и по теоретичен начин: индивидуалните особености на ритмично-синтактичните компоненти и по-специално на колата придобиват функционално значение в даден контекст и само това, което е структурално обособено в общата ритмично-синтактична серия, може да ни послужи в нашето изоколно „скандиране“.¹⁶

Преди да преминем към анализ на други текстуални мостри, може да направим още един общ извод въз основа на горепосочения пример. Изследването на изоколните структури губи смисъл, ако не се вземе пред вид съответната синтактична функция на колата. Това е доказано от факта, че разпределението на колата подчертава с по-голяма или с по-малка очевидност, в зависимост от естеството на текста, семантичната функция на синтактичния паралелизъм. В много случаи, поставяйки всеки колон на нов ред, можем да дадем *графична представа* за семантичното разпределение на текста. Това е осъществено например в нашия откъс

¹⁶ Много от читателите-специалисти ще намерят излишно наблягането върху факта, че разделието в изоколна *кола* на текст, подчинен на ритмично-синтактичния паралелизъм, зависи очевидно от самата ритмично-синтактична функция, поради която индивидуалността на колата може да бъде установена само въз основа на вътрешни критерии, а не въз основа на абстрактни модели. Въпреки това добре е да бъдем наясно по въпроса, още повече, че недоразумения са възможни, както показва една, може би малко прибрзана рецензия на Daniel La-farriere от Tufts University в *Slavic and East European Journal* (vol. 20, No. 4, Winter 1976, с. 488): „... what is to prevent us from dividing any passage of Old Russian literature into “cola”? The arbitrariness of the length of the “cola” is indicated, for example, in the ways that Bicchie divides the opening of Nestor’s Life of Theodosius. . . . Granted, one intuitively senses a rhythm in artistic prose, but an objective measure of this rhythm is far from being established, if only because so little is known about the rhythm of ordinary speech, let alone artistic prose. . . .” Върху възможността (или по-скоро ползата) да се прибегва към различни „скандирания“, т. е. различни графични онгледявания с цел да се даде една по-ясна представа за функцията на ритмично-синтактичните компоненти, имах възможност да се спра вече при друг случай (вж. моите статии *Models and Patterns. . .*, цит. с. 462, и преди всичко *Sulla struttura prosodica di una pagina romana di Gogol*. Връщам се върху въпроса по-нататък в тази статия. Струва ми се, че във всеки случай не може да се разглеждат задоволително тези проблеми, ако преди това не си дадем сметка, че „обективната мярка“ за ритъма (говорейки за ритмично-синтактични структури) може да бъде определена само имайки пред вид контекстуалната функция на ритмично-синтактичните единици.

чрез *вертикалното четене* на думите, които маркират началото и края на колата. От логична гледна точка семантичното значение на този откъс е явно тричленно и е съобщено на читателя (слушателя) чрез една двулинейна схема на наративен паралелизъм (*А Б*): *А* : 1) дойде за живите, 2) слезе сред мъртвите, 3) за да го познаят живите и мъртвите; *Б*: 1) дойде като човек, 2) слезе до унижението на разпятието, 3) и мъртвите посети. Вертикалното четене на нашия откъс, подреждайки на *А* началните думи, на *Б* крайните думи на всеки колон, подчертава именно това съобщение: *А* : 1) „къ живущимъ. . . въ плоть“, 2) „къ сущимъ же. . . и въ гробъ“, 3) „да обои. . . поснуютъ“; *Б* : 1) „. . . чловѣкомъ. . . приде“, 2) „. . . распятемъ. . . сниде“, 3) „. . . и мртвии. . . посѣщение свое“.

Словото на Иларион може да бъде анализирано изцяло на изоколна основа. Ето някои примери на прости серии, които въвеждат други прости серии, осъществявайки едно *редуване на серии без вътрешно редуване в самата серия* (в такъв случай се получава, както ще видим, друг вид изоколна серия, която ще наречем „редуваща се серия“):

4 И что успѣ /Законъ// что ли/ Благодать?
4 Прежде /Законъ//потомъ/ Благодать,
4 прежде /тень//ти потомъ/ истина.
4 Образъ же /Закону/Агарь/ и Сарра,
4 работнаа /прежде/ти потомъ/ свободнаа,
4 и да разумѣть /иже/чтеть/ яко:
4 Авраамъ /оубо/ отъ юности/ своея
4 Сарру /имѣ/ жену си /свободну/ и не рабу
5 и богъ /оубо/прежде/вѣкъ/ изволи
5 и умисли /сына/своего /въ миръ/ послати. . . 18

¹⁷ Колата, които следват, са цитираните в предния пример.

Трябва да подчертаем, че *мястото* на акцента върху една или друга сричка на думата не е от значение за основната прозодична структура на колона. Този факт ни освобождава от задължението за историческо възстановяване на акцентологическите характеристики на текстовете, което при съвременното положение на акцентологията е без съмнение от практическа гледна точка положителен фактор. Фактът, че ритмичната индивидуалност на колата не се изменя с изменението на акцента (може да четем например *водá* или *вóда*), има за нас и по-широк смисъл: запазвайки броя на акцентите в даден текст, той е могъл да бъде изоколно „рецитиран“, следвайки една и съща ритмична схема в различни епохи и в различни области на църковнославянската езикова общност.¹⁹ Този факт до голяма степен обяснява широкото и продължително разпространение на изоколните структури в цялата православно-славянска литература от руските до южнославянските земи.

Остава проблемът за клитиките. Въпреки че частици като „же“, „бо“ и подобни не пораждат съмнения, често не е лесно да се установи дали форми като „яко“, „иже“, „насъ“, „ны“, „намъ“, „оубо“, „вся“, „вси“ и т. н. изискват самостоятелен акцент. В някои случаи опозицията: клитика/неклитика може да има разграничителна стойност от семантична гледна точка.²⁰ В такъв случай смисълът ще ни помогне да разрешим въпроса. Струва ми се, че обикновено общият облик на изоколната серия определя клитичността или неклитичността на отделните думи. За тази цел обаче е необходимо да бъде добре уяснен ритмичният контекст, в който се намира поставената под съмнение дума. (Обърни внимание например на клитичността на „яко“ във втория колон на горепосочения текст /„яко̀ призрѣ/ призрѣ/на лю́ди/своѣ/“). В подкрепа на тази интерпретация бих могъл да посоча някои стилистично-семантични доказателства. Не вярвам да се отнася до една чисто и просто морфологична калка от гръцкия език,²¹ ала по-скоро до едно разграничаване между универсалния (призря) и конкретния божествен надзор (призрѣ). Струва ми се, че в крайна сметка в синтагмата „яко̀призря“ клитичността на „яко“ е обоснована от добре маркираната поредица на кола с четири акцента.²² В случая на „за ны“ четенето му като акцентирана единица в петия колон („пострада́въ/за ны/плотю́/и до гроба“), което не е контекстуално необ-

¹⁹ Водещата роля на изоколната структура може да остане непроменена въпреки пренасянето на даден текст от една област в друга на църковнославянската езикова общност; това не значи обаче еднаква рецитация на всички равнища. Фактът, че един и същ текст може да бъде „рецитиран“ по руски, по сръбски, по български начин (или по църковнославянски начин в римските земи), улеснява разпространението му, но, от друга страна, го подлага на изменение в ритмично-синтактичното „акцентиране“, които между другото могат да повлияят на редакторските намеси на преписвачите.

²⁰ Например в известния пасаж от *Слово о полку Игореве*: „... а князи сами на себѣ крамоу коваху“. Изменя се смисълът, ако четем „са́ми“ със самостоятелно ударение, ако го присъединим в една ударена единица с думата, която го предшества („а князи сѣми), или с тази, която следва („сами на себѣ“). Колкото се отнася до друг пасаж на *Словото*: „... а он в Киевѣ зъни слънш“, ако четем „а он“ като отделна ударена единица, а не „а он в Киевѣ“, предаваме, струва ми се, по-добре значението на тези важни слова в легендата на Всеслав. И още много други типично ли не, форми като *их*, *его* и под.

²¹ Вж. в текста на Septuaginta употребата на *ἐπιβλέπων*... според една конструкция, която като калка се предава в славянското *призря*. ВА. А. I: П: „... Ἀδωνάι χύρι ἐλοῦσ σαβαὶθ, ἐὰν ἐπιβλέπων ἐπιβλέψῃς ἐπὶ τὴν ταπεινότητα τῆς δοῦλης σου...“

²² Забележи, че ако искаме да изтъкнем прозодичната самостоятелност както на „яко“ (в началото на колона), така и на „ны“ (в края на следващия), изоколната симетрия (4,55,4) остане маркирана от една конструкция „в рамка“. Това не означава, че нашето скандиране е произволно — означава само, че паралелизъм на колата е маркиран и от симетричното разположение на „двусмислени“ акцентирани единици. Още веднъж наблягам поради това върху факта, че основното е единствено *функционалното отношение* между структуралните компоненти и то е решаващ фактор.

хидимо (следващите кола са с три акцента), е оправдано не само от прозодична (противопоставено на „спасѣ ны“ в третия колон), но от и снфатична гледна точка.

От *Словото* на Иларион е взета и следната проста изкоолна серия с шест акцента. Въз основа на моя ограничен опит мога да твърдя, че рядко се срещат кола с повече от шест акцента. От друга страна, „дълги“ кола понякога могат да бъдат четени като двойни или сложни (по този начин могат да бъдат разглеждани и първите три от горесцитираната втора серия). Нерядко дългите кола биват използвани, за да подчертаят църковни цитати или теоретични тези от особено значение, както например в следващия откъс:

- 6 Благословенъ /господь/богъ/иизраилевъ//богъ/ християнскъ
6 яко /посети/и сътвори/избавление//людемъ/ своимъ
6 яко /не презрѣ/твари/своея//до конца/ *гьбнути*²³
6 и идольскимъ /мракомъ/одержимъ /быти// и бѣсовскимъ/ служениимъ,
6 но оправди /прежде/ племя /Авраамле// скрижалъми/ и законы,
6 послѣже /сыномъ/своимъ/вся языки//спасе/Евангелиемъ
6 и крещениемъ/и вводи/въ обновление/пакыбытия//въ жизнь/вѣчную. .²⁴

В случай, че искаме да подчертаем не толкова ритмично-синтактичната и семантична индивидуалност на всяка една от тези кола „с шест акцента“, а по-скоро особената функция на последните две акцентирани единици във всеки колон (отделени с двоен знак), ще припомним до схема от следния вид:

- 4 Благословенъ /господь/богъ/иизраилевъ//
2 богъ/християнскъ
4 яко /посети/и сътвори/избавление//
2 людемъ/своимъ. . .

Колата с два акцента „богъ/християнскъ“, „людемъ/своимъ“, „до конца гьбнути“, „и бѣсовскимъ/служениемъ“. . . и т. н., се обособяват в този случай като отделна изкоолна серия в общия ритмично-синтактичен контекст. Функцията им може да бъде изследвана от различни гледища. Ако речитираме текста на висок глас и с литургична интонация (псалтирно песнопение), те могат да придобият значение на „отпяване“, отговарящо на гръцкото *ἀντιφωνεῖν*. В този случай ще ги наречем *антифонални сегменти*. От гледна точка на връзката им с първите четири акцентирани единици в общата структура с шест акцента те могат да бъдат наречени *полу-кола*. Тези полу-кола допълват и утвърждават съобщения, съдържащи се в четирите предшествуващи ги единици, и в този смисъл могат да бъдат наречени ритмично-семантични „прибавки“ или *caudao*.²⁵

Тези различни термини не трябва да бъдат интерпретирани като синонимни, но като специфични дефиниции, които служат, за да уточнят различните семантични функции на всеки един текстуален компонент в живата структура на текста. „Интегрално-филологичният“ подход, за който по-горе загатвах, цели да съчетае отделното „анатомично“ наблюдение с общата „физиологична“ реалност на текста.

²³ „Гьбнути“ тук е вероятно включено в текста на ръкописа А, въз основа на В, С, Cr по критическия апарат на L. Müller. Op. cit., p. 58 (. . . Das bei A fehlende „gybnuti“ ist schwer zu entbehren. . .). Отнася се до една често срещана в православнославянските текстове форма (вж. Живот Константина, I), превзета от св. Павел (I Кор. 10:9—13). Това е един от случаите, в които установяването на изкоолната структура може да бъде много полезно при текстовата критика.

²⁴ L. Müller. Op. cit., p. 58—59.

²⁵ С термина *cauda* („опашка“) означаваме един ритмично-синтактичен сегмент, логично и ритмично свързан с предшествуващия го колон. Това не значи, разбира се, пълно отъждествяване на тази ритмична и синтактична фигура с *versus caudatus*.

Изследователят трябва да се стреми да предаде „жизнеността“ на словесното съобщение, без да го умъртвява, подлагайки го на аутопсия. Съмнението, което най-често се поражда у четеца, анализиращ тези словесни композиции, е винаги едно и също: до каква степен подобни „разчленения“ или „скандирания“ са оправдани от вътрешната структура на текста, а не са плод на произволни интерпретации? Още веднъж, струва ми се, най-сигурната проверка идва от пълното съвпадение между логично-синтактичните и ритмични функции. В основата на изследваните от нас явления стои *симетрията* на словесната композиция. Тази *симетрия* (съвпадение, плътно прилягане на величини) включва словесна *синтопия* (съвпадение на тонове) и има като краен резултат *хармония*, т. е. „връзка“ словесна и идейна както от фонична, така и от синтактична гледна точка. И в този случай вертикалното четене потвърждава способността на нашето „скандиране“ да изтъкне не само синтактичната симетрия и синтоничното разпределение на акцентите, но също и общата хармония на съобщението от семантична гледна точка. При вертикално четене на паралелните серии с два акцента, които в общата шестацентна изоколна серия маркират началото и края (*cauda*), получаваме две отделни „семантично обособени“ съобщения: *А*: „да бъде благословен господ, който дойде между нас и не ни остави в мрака на идолопоклонничеството, но ни даде най-напред Закона (оправдание), а след това ни показа пътя чрез Христос и чрез неговото разпятие“; *Б*: „Бог даде на християните, на своя народ, за да не стане жертва на дявола, скрижалите и други закони и го спаси чрез Евангелието.“ Тези съобщения са повече от очевидни при вертикално четене: *А* — „Благословенъ господъ. . . яко посети. . . яко не презрѣ . . . и идольскѣмъ мракомъ. . . но оправди прежде. . . послѣже сѣномъ. . . и крещениемъ и вводя“; *Б* — „богъ християнскъ. . . людемъ своимъ. . . до конца гибнути. . . и бѣсовскимъ суждениимъ. . . скрижалъми и законы. . . спасе евангелиемъ. . . въ жизнь вѣчную“.

Както в *А*, така и в *Б* централната тема е тази на божествената милост, която чрез Христос спасява човечеството. *Б* предава обаче основните понятия на *А*, центрирани върху *мотива за божията милост*, която първо идва на помощ, а след това спасява човешкия род чрез *Господния син*, чрез *средствата на божията милост*: *Стария и Новия закон*. Идейният паралелизъм, отлично подчертан от изоколната структура, изтъква по този начин равностойността на: оправди-закони, Сыномъ-Евангелиемъ, крещениемъ-въ жизнь вѣчную. Дори ако от *Словото* на Иларион не би ни останало нищо друго освен този откъс, резултатите от нашия изоколен анализ ни биха дали пълно право да заключим, че тази „похвала на бога“ (разчленена в една сложна изоколна структура) е характеризирана от едно както ритмично, така и логично-синтактично подчертаване на ролята на божията милост: от еврейския Закон до християнското спасение. Знаем, че това е основната идея на Иларионовото *Слово о законѣ и благодати*.

Можем да направим поне още една забележка в подкрепа на конкретността на нашето изоколно „скандиране“. Отнася се до повторението на един ритмов сигнал във всеки втори колон: *своимъ. . . служениимъ. . . евангелиемъ*. Трудно е наистина да допуснем при така пълно симетрично, синтонично и хармонично съвпадение, че нашият анализ се основава на случайни и измамливи съвпадения. В желанието да разпръсна съмнения от този род аз се спрях доста надълго в анализа на малък брой откъси. Струва ми се, че сега можем да преминем към анализ на по-сложни изоколни структури, използвайки една по-разнообразна документация.

Нюансите в интонациите и паралелизмите в славянската средновековна проза — от руските земи до Балканите — често се изиявяват чрез „редуване“ на изоколни серии от вида на $2/3/2/3/$. . . $5/4/5/4/$. . . $3/5/3/5/$. . . или $3/3/4/4/3/3/4/4/$. . . и подобни. Ето някои примери:

5... не хощет; — бо/сѣмр; ти/грѣшнику/нѣ покаѣнїю/ и животу
 4 аще и/наипаче/приложить/на злобу
 5 нѣ не вѣставляеть/чловѣча/рода/вѣпасти/вѣслабїенїемъ
 4 и въ съблазнѣ /непрїѣззину/прїити/ и погыбнути. .

(„Житие Константина“, I)²⁷

5... стран' же/нѣкои/бѣ тоу/умѣ/граматикѣю
 4 и къ нѣмоу /шьдѣ/моляше/и
 5 на ногу /ѣго/падаѣ/ и въдаѣ се/ ѣму:
 4 добрѣ/наоучи ме/жудожеству/граматическому. .

(„Житие Константина“, III)²⁷

4... слыши /небо / и въноушаи/землѣ
 3 и чини /ангельстии/ оудивите се
 4 и роди /чловѣчстии/ въ коупѣ/ съберете се
 3 и възвеличите /бога / съ мною
 4 и възнесѣмъ /име /ѣго / въ коупѣ. .

(„Житие святого Симеона“, 28)

4... якоже /пишетъ /свѣтопѣвѣцъ /Давидъ:
 4 и събероуть /ѣмоу /прѣподобные /ѣго
 5 завѣштавающе/ѣ /завѣтъ /ѣго /о жртѣвахъ /ѣго
 4 прѣжде бо /и втораго /пришествїѣ /своего
 5 и въ сѣмъ /вѣцѣ /избираѣтъ /прѣподобные /свое
 5 имже /и сии /свѣтии /отѣцъ /подобѣ се
 4 и младѣ /възлюби /слоужити /богови. .

(„Житие святого Симеона“, 29)

4... Игорь /къ Дону /вои /ведеть.
 5 Уже бо /бѣды его /пасеть /птиць /по дубию:
 4 влѣщи /грозу /въсрѣжати /по яругамъ,
 5 орли /клекомъ /на кости /звѣри /зовуть,
 4 лисици /брешуть /на чрѣлєныя /шиты.
 5 О Руская /земле /уже /за шеломянемъ /еси!...

(„Слово о полку Игореве“)³⁰

3... Русаго /злата /насыпаша:
 2 Ту Игорь /князь,
 3 выслѣдѣ /изъ сѣдла /злата,
 2 а въ сѣдло /кощїево.

²⁶ Цитирам по изд. на F. Grivec — F. Tomšić. Constantinus et Methodius Thesalonicens. Fontes (Radovi Staroslavenskog Instituta, kn. 4), Zagreb, 1960, c. 95.

²⁷ Grivec — Tomšić. Op. cit., p. 98.

²⁸ Život svetoga Simeuna i svetoga Save. Napisao Domentijan. Na svijet izdao Dj. Daničić. Beograd, 1865.

²⁹ Daničić. Op. cit.

³⁰ Цитирам от текста на подготовеното заедно с Анджиоло Данти критическо издание на „Словото“. Вж. също изданието на Д. С. Лихачов и Л. А. Дмитриев „Слово о полку Игореве“ (Библиотека поэта, Большая серия, 2 изд.). Л., 1967, с. 46.

3 Уныша бо / градомъ / забрали,
2 а веселие / пониче. . .

(„Слово о полку Игореве“)³¹

5 . . . Притрепа / славу / дѣду / своему / Всеславу,
3 а самъ / подѣ чръленими / щиты,
5 на кровавѣ / травѣ / притрепанѣ / литовскими / мечи.
3 И с хотию / на кровать / и рекъ:
5 „Дружину / княжую / птицъ / крилы / приодѣ,
3 а звѣры / кровь / полизаша.“
5 Не бысть ту / брата / Брячеслава / ни другаго / Всеволода. . .

(„Слово о полку Игореве“)³²

4 Видѣвше / ратнии / устремишася / на нь,
5 и притиснуша ѥ / къ водѣ / и бишася / съ ними / крѣпко,
4 и бысть / съча / зла / велми,
5 друзии / конѣ / пустиша / къ нимъ / съсѣдше,
4 и кони бо / бяху / подѣ ними / изнемогли.
5 И побѣжены / быша / наши / гнѣвомъ / Божьимъ,
4 князи / вси / изымани / быша,
5 а боляре / и велможа / и вся / дружина / избита,
4 а другая / изымана / и та язвена. . .

(Лаврентиевская летопись, г. 6694)³³

3 . . . а уже / бѣды / ихъ пасоша:
4 птицы / крилати / подѣ облакы / летять
3 вороны / часто / грають
4 а галицы / своею / речью / говорить. . .

(„Задонщина“, список ГБЛ, собр. Ундольского, № 632)³⁴

Броят на примерите може лесно да бѣде удвоен и утроен. Това, което бих искал да подчертая, е, че един и същ тип ритмично-синтактични структури се повтаря в текстовете с различен характер и хронология, произхождащи от цялата православно-славянска област от Балканите до Русия. При това бих искал да наблегна върху факта, че този вид „скандиране“ и графично онагледяване подчертават само *някои* от основните структури на словесната композиция, докато други не по-малко важни елементи остават в сянка. Условността на графичното онагледяване може да смути читателя, незапознат отблизо с реалната натура на ритмично-синтактичните явления, но не трябва в никакъв случай да доведе до отъждествяване на изолонната равномерност с изчерпателното описание на структуралната динамика на текста. За да посочим например съгласуването на двойки от триакцентни кола с дваакцентни трикола в една обща шестаакцентна серия, можем да си послужим с широко разпространени графични схеми, както в случая

³¹ Лихачов — Дмитриев. Цит. съч., с. 50.

³² Пак там, с. 53.

³³ П С Р Л. Т. I—II. Лаврентиевская и Троицкая летопис.

³⁴ Слово о полку Игореве и памятники Куликовского цикла, под ред. на Д. С. Лихачов и Л. А. Дмитриев. М. — Л., 1966, с. 537.

на долупосочения откъс от разказа за подвизите на Игор Святославович в Суздалската хроника:

- 6 3 { Наши же / видѣвше / ихъ,
3 { и величанья / своего / отпадоша
6 3 { не вѣдуше / глаголемаго / пророкомъ:
3 { нѣсть / челоуѣку / мудрости,
2 { ни есть / мужества
6 2 { ни есть / думу
2 { противу / Господеви.

(Лаврентиевская летопись, 6694)³⁵

Графичното представяне на съгласуваността на различни сегменти в една „по-високостояща“ структура (от функционална гледна точка „носеща ги“) се основава върху анализа на ритмичните и синтактичните компоненти, влизащи в състава на изречението. Съгласуваността на сегменти с два и с три акцента в „носещи ги“ шестацентни кола може да бъде представена и по друг начин в зависимост от специфичните характеристики на дадения текст. Графичното изтъкване на шестацентните изоккола ще бъде оправдано само в случай, че разлагането на по-малки единици не е необходимо за изясняване на вътрешни семантични връзки, както например в следващия откъс от *Слово о полку Игореве*:

- 6 . . . Чи ли / въспѣти было // вѣщеи / Бояне // Велесовъ / внуче:
6 „Комони / ржуть / за Сулою // звенить / слава / въ Кыеве,
6 трубы / трубять / въ Новѣградѣ // стоять / стязи / въ Путивль? .“³⁶

В друг откъс от същото произведение се явява по-подходящо следното дучленно „скандиране“:

- 6 3 { Загородите / полю / ворота
3 { своими / острыми / стрѣлями,
2 { за землю / рускую,
6 2 { за раны / Игоревы,
2 { буюго / Святъславича!³⁷

Изоколното „скандиране“, т. е. разпознаването на изотонични серии от синтактични сегменти, е само начален стадий в изследването на ритмичната, синтактичната и семантичната структура във всички нейни съставни части. Обединяването на различните семантични функции в системата представлява гаранция за валидността на нашето „скандиране“.

Ако това, което досега изложихме, има някакъв смисъл, изглежда ясно, че ще трябва да се стремим да открием в различните текстове многобройни комбинации, основани върху изоколно-тоничния принцип, отговарящи на разнообразието в стиловите похвати, използвани от отделните автори. Само анализът на един достатъчно богат корпус от текстове може да ни позволи за в бъдеще да съставим *типологичен инвентар* на изоколните структури. Засега въз основа на моя ограничен опит бих могъл да посоча някои други типове освен „простите“ и „редуващите се“, върху които вече се спряхме.

³⁵ ПСРД, I—II.

³⁶ Лихачов — Дмитриев. Цит. съч., с. 44.

³⁷ Пак там, с. 53.

В някои случаи простата изоконна серия е ограничена в началото и в края, от кола или дикола, различни от самата серия, но еднакви помежду си. Аз нарекох този вид изокон „конструкция в рамка“. Ето някои примери:

- 6 Слышавъ же се / и рече: // радъ / идеу / за вѣроу / христѣанскую;
5 что бо / ми есть / сладши / на семь / свѣтъ
5 но за святою / троицу / оумрети / и живоу / быти?
6 Приставиша же / въ немоу / асикрита / Гѣургѣя // и послаша / ѿ...
3 Дошедшимъ же / имъ / тамо,
4 и бѣхоу / образи / написани / дѣмоньстѣи
4 вѣнѣоуду / на дверехъ / всѣхъ / христѣанъ,
3 дивы / творѣще / и роугающе сѧ...

(Житие Константина, VI)³⁸

- 4 Вжо / по беды / ихъ / пашутся
3 а птицы / под облакы / летаютъ
3 а вороны / часто / играютъ
4 а галици / своею / речью / говорятъ...

(„Задонщина“, список ГИМ, собр.³⁹ Синодальное № 790, С)

- 5 Страшное / чудо / брате / дива / исполнено!
5 О трепетное / видѣние / и ужась / обдержаше!
4 Слыши / небо / и внуши / земле!
4 Како / възпишу / или како / възглаголю
4 о преставлении / сего / великаго / князя?
4 Отъ горести / душа / языкъ / связается,
4 уста / загражаются / гортанъ / премолкаеть,
4 смыслъ / измѣняется / зракъ / опускається.
4 Крепость / изнемогаеть: / аще ли / премолчю?
4 Нудить мя / языкъ / яснее / рещи:
4 Егда же / успе / вечнымъ / сномъ
5 Великий-князь / земли / Русьсыя / Дмитрей / Ивановичь,
5 аеръ възмутися / земля / трасашеся / и челоуѣци / смутишася...

(Слово о житии и о представлении великого князя Дмитрия Ивановича)⁴⁰

Трябва винаги да се има пред вид емпиричната и относителната стойност на тази и други евентуални класификации. Разграничението между „редуваща се“ и „серия в рамка“ ще клони към изчезване в един текст, пропит от ритмично-синтактични паралелизми, както например в този разказ за похода на Игор Святославович според *Ипатската хроника*:

- 5 ...и бысть / печаль / велика / в полкоу / его,
5 и воеводу / имяхоуть / тотъ напередѣ / язвѣнь / бысть,
5 и тако / бишася / крѣпко / тоу дню / до вечера,

³⁸ По рък. № 19 на Московската Духовна академия. Вж. П. А. Лавров. Материали по истории возникновения древнейшей славянской письменности.

³⁹ Слово о полку Игореве и памятники Куликовского цикла. Чит. съч., с. 542.

⁴⁰ ПСРЛ, IV. Вж. J. Fennel, D. Obolensky. A Historical Russian Reader, Oxford, 1969, с. 86—98.

5 и мнозии / ранени / и мертви быша / в полкохъ / Роускихъ,
5 наставши же / нощи / соуботнии / и поидоша / быючися.

3 Бысть же / свѣтающе / недѣль,

4 възмязошася / Ковуеве / в полкоу / побѣгоша.

4 Игорь же / бяшетъ / в то врѣмя / на конѣ.

3 Зане / ранень / бяше,

5 поиде / к полкоу ихъ / хотя / возворотити / к полкомъ.

5 Оуразоумѣв же / яко / далече / шельсть / отъ люди,

5 и соимя / шоломъ / погѣнаше / опять / к полкомъ,

5 того / дяля / что быша / познали / князя

5 и возворотилися / быша // и тако / не возворотися / никтоже. .⁴¹

Установено веднѣж присѣствието на различен тип изоколни конструкции в текстовете от различно естество, произход и хронология, ето че се поражда въпросът: на какво се дължи успехът на тази особена литературна техника? Най-вероятно това се дължи на факта, че поради преобладаващото дидактично предназначение на средновековната славянска литература тези текстове често са били четени на висок глас в манастирска среда и поради това ритмичното подчертаване на синтактичната структура е спомагало за правилното рецитиране, още повече, ако четецът е могъл да разпознава в текста нему вече известни схеми. Книжовната практика влияе така на читателската, но този факт създава също стилови традиции, основани на обратния принцип. В този случай четенето става на свой ред модел за книжовниците, съставителите и преправителите на текстовете.

Ако нашата хипотеза е валидна, можем да извлечем поне две важни заключения: 1) Заздравяването на една стилистична традиция, основана върху изоколен паралелизъм, е могла да създаде така въздействащи синтактични модели, че те да са били в състояние да повлияят върху книжовната езикова норма. 2) Диахроничното изследване на различната употреба на изоколния принцип може да ни послужи като основа за изучаване развитието на стилистичните традиции в литературата на православните славяни. Много е вероятно писателите и четците-рецитатори от това време да са били привикнали към един вид разчленяване на речта и това именно им е помагало да разпознават супра- и инфрасегментални връзки, които днешният четец не е в състояние да долови. В текстовете, в които преобладава паратакисът, ритмичното повторение е спомагало да се установят логични връзки и тогава, когато те не са били открито изразени, както например в този добре известен откъс от „Повесть временных лет“:

3 Онѣдрю / учащо / въ Синопии

3 и пришедшо / ему / въ Корсунь

3 увѣдъ / яко / изъ Корсуни

3 близъ / устье / днѣпрское

3 и въсхотѣ / поити / в Римъ

3 и проиде / въ устье / днѣпрское

3 и оттоле / поиде / по Днѣпру

3 горѣ / и по приключаю / приде

3 и ста / подъ горами / на березѣ

3 и заутра / въставъ / и рече

3 къ сущимъ / с ними / ученикомъ:

3 видите ли / горы / сия?

⁴¹ ПСРЛ, Ипатьевская летопись, с. 641—642.

Ако в този откъс подчертаните триакцентни повторения помагат на четещ да „свърже“ речта, то в по-сложни текстове ритмично-логичната сегментация спомага чрез разделянето на дълги изречения в по-непосредствено възприемани единици да не се губи „нишката“ на разказа. Струва ми се, че който и да е съвременен читател, поизмъчил се над сложната Евтимиева проза, ще бъде подпомогнат от изоколичното ритмуване на първата глава от „Похвално слово за Константин и Елена“:

- 5 Сльнца / свѣтлѣише / настоящее / показа се / трѣжество,
 5 въсѣхъ / просвѣщающе / мысли / и доуше / веселеши.
 3 Оно бѣ / въ дѣнитчѣ ю / сѣаеть,
 3 ношѣю же / покрѣвено / бываетъ,
 3 се же и дѣи ю / и ношѣю / сѣаеть
 3 и въсѣхъ / къ ревности / подвижеть.
 3 Кто бѣ / не оудивит се / и похвалить
 3 толикимъ / благымъ / виновнаго?
 5 Вина же / благымъ / въсѣмъ / великийъ есть / царь,
 5 велика же / азъ / цара / наричю / соудаго,
 4 въ истину / велика / и въсѣхъ / вышѣаго,
 4 его же / прѣстоль / небесный / кроузи,
 4 земля же / подножѣе / ногама / юго,
 4 его же / свѣтъ / окроужаетъ / непристоупный,
 4 емоуже / воинства / прѣдстоет / аггел'скаа;
 4 того бѣ / владыкоу / и господа / и цара
 4 вѣдетъ / прѣисчѣтеннаа / она / множества:
 5 ликове же / архатгельсѣи / такожде / хероувѣи / и серафѣи
 5 начела / и господства / и власти же / и прѣстола / и силы,
 4 нѣ и все / въсѣхъ / светихъ / съсловѣ
 3 немлѣчное / въспѣвають / славослвѣ
 4 и ѿт присносоущаго / его свѣта / лоучами / озарают се
 3 слънце же / коупно / и лоуна
 4 и вса / ѿже / по небеси / свѣтшаа
 3 съ многю / слоужет / красотою
 4 и благочинѣмъ / непрестаннымъ / сѣающемъ / свѣтѣмъ.
 6 Въздоух же / и все / птице / небесные / и сѣкоущаа / въздоухъ,
 4 землѣа же / и сади / съ плѣжещеми / въсѣми,
 6 мора же / и источници / своа / по чиноу / ѿгдають / дѣства,
 4 не тѣчѣю же / нѣ и въсь / чловѣчскыи / рѣдѣ;
 5 и вса / множества / езыци же / и племена / и страны,
 5 и единоголасное / въсылають / славословѣ / того / цара.
 4 И владыкоу / и бога / вѣдетъ / надъ въсѣми,
 5 и прежде / въсѣхъ / и по въсѣхъ / и едиnorodное / его слово.
 4 Печать / равнобразною / невидимаго / ѿтца
 5 архѣра / великааго / свѣта / отча / аггела
 5 егоже / Моуси / провъзвѣсти / и пророци / прорекоше
 4 апостолы / осесаше / моученици / исповѣдаше,
 4 сего же / и блажены / проповѣда / Кѣнстантинъ.

⁴² Н. К. Гудзий. Хрестоматия по древней русской литературе. VIII изд., М., 1973, с. 5. Този пасаж е бил вече анализиран от мен в статията „The Isocolic Principle in Old Russian Literature“. Цит. ст., с. 307—308.

- 4 Семоу / въседоушно / върова / и въсь,
 4 того / въсѣанъ бысть / свѣтом / Кѡнстантѣинъ
 3 доблѣа / благочѣстѣа / вѣтъвь:
 3 Кѡнстантѣинъ / апостольскый / ревнитель,
 3 Кѡнстантѣинъ / црѣкѡвное / оутврѣжденіе,
 3 Кѡнстантѣинъ / идол'скый / раздроушитель,
 3 Кѡнстантѣинъ / благовѣрѣа / проповѣдникъ,
 3 Кѡнстантѣинъ / Христовъ / подражатель,
 3 Кѡнстантѣинъ / крѣстныи / ѡвитель
 3 и — что / много / глаголю? —
 3 Кѡнстантѣинъ / царскаа / похвала.
 6 Нѣ греди ми / нынѣ / и самъ / Кѡнстантѣине / и слово / дароуй,
 4 въ еже / о тебѣ / начети / слово,
 6 въса бѡ / твоа / чюдна / въса / твоа / красна,
 4 въсака / црѣкви / тобою / оукраси се;
 4 въсако / царство / тобою / оутврѣждает се,
 4 въсакъ / идоль / тобою / потрѣблѣнь бысть,
 4 въра / хрѣстѣан'скаа / тобою / оутврѣждена бысть.⁴³

Четен по този начин, текстът ясно разкрива своята богата и изтънчена формална композиция. Би било интересно едно по-задълбочено изследване на всички фонични, синтактични и идейни сигнали, които тази майсторски съчинена глава на „Словото“ съдържа. Всеки, който има търпение да се спре по-задълго върху този текст, без голям труд ще може да проследи звуковия рисунък, даден не само от римата в края на колона, но и от похвати като асонанс, алитерация, анафора и епаналепсис. Тук ние можем да намерим всички по-горе описани изоколни серии. Тяхното разпределение подчертава измененията в идейното съдържание. Само един такъв пример е достатъчен, за да покаже колко погрешна, повърхностна и в крайна сметка произтичаща от непознаване и неразбиране е тезата, според която средновековната литература на православните славяни е лишена от формални качества. Разбира се, посоченият пример не може да бъде сметнат като стандарт за общото литературно ниво. В една бъдеща обща литературна история на православните славяни на Евтимий Търновски, който е без съмнение един от най-големите (ако не дори най-големият) от писателите на славянското Средновековие, ще бъде посветено специално място. Показателен е фактът, че ритмично-синтактичните структури, които описваме, се проявяват така ясно в поетичната проза на този голям български книжовник. Колкото се отнася до нашето изследване, трябва да подчертаем, че изоколният принцип като норма и стилистично-реторичен модел намира пълно потвърждение в творческата техника на Евтимий.

Когато формалните структури, на които се опитваме да дадем тук едно общо описание, ще бъдат по-обстойно изследвани, ще бъде може би възможно да се създаде една история на стиловете в православнославянската литература, която да обясни отделните реторични тенденции, основани на изоколно-тонични повторения. От изоколното прочитане на началото на „Похвалното слово“, съчинено от Григорий Цамблак в чест на търновския патриарх, проличава по-ясно връзката между творчеството на тези двама автори:

- 6 Аще Ааронъ / древнѣи / онъ / законныѣ / сѣны / свѣщенникъ,
 6 жрътвами / бесловесныхъ / и крѣвѣжъ / юнчежъ / и козлѣжъ / и пепелѡмъ,

⁴³ Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375—1393), nach den besten Handschriften herausgegeben von E. K a l u ŝ n i a c k i. Wien, 1901, с. 103—104.

6 юницѣ / кропѣ / оскверненыѣ / и освѣщаше / к тѣлесной / чистотѣ,
 6 и ѡтсѣдоу / памѣти / сподобльем / слоугам / божіим / ключимом,
 4 ако вѣсѣгда / того / въ книстѣ / Ѳалмистей
 4 посрѣдѣ / цркви / поминати / пророкоу:
 5 „Моѡси / и Ааронѣ“ / глаголашоу / „въ ерех / его“
 5 и паки / „посла / Моѡсеа / раба / своего
 4 и Аарона / ѡгоже / избра / себѣ“
 4 и паки / „Извель / еси / ѡко ѡвоѡ
 5 люди / своѡ / рѣкоѡ / Моѡсеѡвоѡ / и Аарѡнеѡ“,
 5 не много ли / паче / Евѡиміе / похвалы / достойнѣ?
 6 Таинникѣ / недооумѣнных / таинствѣѡѡ / и съпричастникѣ / славы / апостольскыѡ,
 4 великиѡ / оноѡ / жрѣтвы / свѣщенникѣ
 4 и оучитель / и апостоль / истины / оноѡ
 4 въ наже / желает / аггели / приникнѣти,
 6 же / оубо / чисто / съблюде / и непорочно / прѣбысть,
 3 и послѣды / сам / себѣ / свѣтитель,
 3 ради / многоѡбразных / страданіи,
 5 свѣщеніѡ / принесе / жрѣтвѡ / благоугоднѣ / господеви.
 5 Нѣ / которыѡ / похвалы / слѡвом / прѣдставим
 6 иже / паче / слова / исправленіи / вѣгѣ / любослѡвныѡ
 6 млчаниѡм / вмѣсто / слова / добродѣтель / похвалити / наказав-
 шемоу?
 4 И самого / естѣства / прѣвѣзшедшему / меры,
 4 и всего / видѣніѡм / въсхищеннаго / гѡрних,
 5 и не инако / же / въ тѣлѣ / оувѣрѣща / жизнь,
 4 развѣ / богослѡвнаго / ѡзыка / оученіѡм?
 5 Емоуже / и пѣвецѣ / плетѣ / слово / глаголааше:
 4 „ѡзыкѣ мой / трѣсть / книжника / скорописца“.
 3 Дрѣзем ли / оубо / къ похвалам?
 4 Дрѣзем / въсѣко / оусрѣдію / влѣкѣшоу
 3 ниже бо безбѣдно / намѣ / млчати
 4 такѡва / ѡтца / нарекиимсѡ / чѡдом.
 6 Не ѡко / да / онѣ / нашими / похвалами / лоучши / бѣдет!
 6 Како бѡ / иже / съ апостолы / въдварѣи сѡ / и тѣх / възращаѣ / чис-
 ло?
 6 Нѣ да слышателѡ / къ ревности / подвигомѣ / и къ подобному / же-
 ланію / въспалимѣ.
 6 И понеже / много / тоговаѡ / и нашего / ѡзыка / вышша,
 6 малымы / нѣкоими / въспоминаніи / оустроим / познати / мѡжа
 6 ѡко би / реклѣ кто / ѡрла / ѡт пера / и ѡт ноктеи / лѡва.
 6 А ѡко съ апостолы / въдарѣет сѡ / „ѡкоже / прѣдварих / , отсѣдоу / ѡ-
 влѣнно
 6 понеже / и тѣх / житие / ѡт самыѡ / юности / изволи,
 6 Петроу / поревновавѣ / апостольскому / врѣху / и Зевеѡвѣѡм / сыновом.
 4 И не ѡставлѣ / въсѣ / просто / нѣ и възненавидѣв:
 6 послѣдова / иже / нищетѣ / възлюблышомоу / и наоучившомоу / Вла-
 дице,
 4 и ради сего / небеснаѡ / она / обѣтавшомоу,
 6 ѡже / свѣдѣлствова / Павел / до третіѡго / въхишен / бывѣ / небесе.
 4 Гражданина / себе напис / высшего / Геросолима
 4 иже / ѡт живых / каменіи / составленнаго,

- 4 емоуже / хытрець / и съдѣтель / богъ,
 4 ѡтчество / вѣмѣнѣж / едино / раи,
 4 древнее / чловѣчьскаго / естества / селеніе;
 6 единъ же / рода / похвала / еже / къ / богоу / присвоеніе,
 6 еже нѣсть / възможно / инако / развѣ / ѡт оусрьдїа / стжати:
 6 „Елицѣ бѡ / прїѣша / Его“ / рече / божьствныи / гласъ,
 6 дасть / им / область / члвчм / божїим / быти“.
 6 Таковаго же / благорѡдїа / что / оубо / чьстнїише / бюджет?⁴⁴

Ритмично-логичното разчленение спомага да вникнем по-лесно и да схванем по-добре сложната структура на Цамблаковия теологичен пролог. По този начин се изявяват всички негови компоненти: тълкувания, библийски цитати, доктринални поучения. Логичните сегменти, отговарящи на ритмични кола, запазват собствената си индивидуалност, макар и да са включени в общата тъкан на речта. Това помага на читателя (слушателя) да следва с помощта на установените от изоколния паралелизъм паузи основните точки на Цамблаковата аргументация: 1. Евтимий е достоен да бъде възхваляван като християнски свещеник (по-високо-стоящ дори от библийския жрец Арон) и като проповедник и свидетел на вярата (като апостолите и мъчениците). 2. Правилно е да бъде възхвалявано със слово делото на Евтимий, въпреки че той самият е учел да се възхваляват добродетелите мълчешком (според доктрината на исихазма), а не с украсената реч на оратори. Славата на Евтимий, макар и неописуема, може да бъде изразена словесно, ако тези слова са, както поучава Псалмистът (Пс. 44:2), „въдохновени и ако чрез тях не се проявява стремеж да се изрази неизразимото, ала само то да се призове и да се подсказе. 3. Евтимий е равностоен на апостолите Петър и Павел, защото и той е „получил“ божията повеля (както произтича от цитата, Йоан 1:2 — цитат, който подчертава основната идея на цялото „Похвално слово“. Чрез ритмично-синтактичното разчленение на този текст ние в същност извършваме едно интерпретативно действие, чийто смисъл надвишава границите на един чисто и просто формален анализ.⁴⁵

Трудно е днес да се каже до каква степен откритието на други, още неизвестни славянски средновековни словесни техники ще спомогне за в бъдеще за едно по-добро вникване в текстовете. Без съмнение още много може да се направи в тази област. Моят скромнен личен опит ме кара да смятам, че различните православнославянски писатели са си служили с много по-сложни формални похвати (тясно свързани с тяхната теологична подготовка и вероятно зависими от византийски модели) от тези, за които досега се е предполагало. Във връзка с това ще се спра накратко върху следния интересен пример, взет от „Устава“ на Нил Сорский:

- 5 Понеже / мнози / отъ святыхъ / отецъ / рекоша
 6 о дѣланїи / сердечно / и мысленомъ / блюденїи / и умномъ / храненїи,
 5 различїими / беседами / якоже / кїиждо ихъ / наученъ бысть:
 5 отъ божїа / благодати / единемъ же / разумомъ / преже,
 5 отъ самого / господа / глаголь / приемише / рекша:

⁴⁴ П. Русев, И. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971, с. 112—123.

⁴⁵ Моята интерпретация на текста доста се различава по някои точки от тази на горепосоченото издание. Тук не е мястото, където да бъдат разгледани тези различия. Това, което бих искал да подчертая, е, че „скандирането“, т. е. ритмично-синтактичното разчленение на текста, не може да бъде друго освен резултат на един задълбочен интерпретативен труд, почиващ върху принципите на „интегралната филология“, за която говорех по-горе.

- 6 „отъ сердца / исходить / помышленїа / зла / и сквернїа / человекъ“,
 5 и внутреннїа / съсуда / научивша / очишати / и еже:
 6 „духомъ“ / рече / „и истинною / подобаеѣ / отцу / кланятися“.
 4 Въ сие же / приводитъ / и апостолу / глаголющю:
 4 „аще молюся / языкомъ / сирѣчь / устѣ,
 4 духъ мой / молится / рекше / гласѣмъ
 4 умъ же / мой / бесплоденъ / естъ
 4 помолюся / убо духомъ / помолюже ся / и умомъ.“
 4 И се апостолу / заѣвѣвающу / о умнѣи / молитвѣ,
 5 и утвердившу / наипаче / еже / сїце / рекшу:
 5 „хоу / пять словъ / умомъ / моимъ / реши,
 4 неже / тму / словъ / языкомъ“⁴⁶.

Тук разграничаваме основните типове гореописани изоколни серии: „проста“, „редуваща се“ и „в рамка“. Отделяме ги за по-нагледно с бели полета. Така още по-ясно изпъква изящната ритмична плетеница. В началото различаваме един особен вид конструкция в „рамка“, построена с един особен вид редуващи се „рамкови“ трикола, следващи една „огледна“ схема (първо 5/6/5, после 6/5/6). Тя отговаря на идейната връзка между двете трикола: първо вдъхновеният глас на отците, после потвърждаващият глас на св. Евангелие (според Матей и Йоана).

Означените с курсив начало и край на колата спомагат за „вертикалното четене“ на текста. Стрелките показват, че доколкото се отнася до семантичното значение, изявено от „вертикалното четене“ на текста, ние се намираме пред една „редуваща се“ схема: вертикално това е означено първо в началото на колата, после накрая, след това отново в началото.

Да изследваме сега по-отблизо значението на тези семантични маркировки. В първата вертикална серия, от *понеже*. . . до *рече*, се изтъква, че: 1. Човешкото сърце често е било обект на размишления от страна на отците. 2. Преди християнството божията благодат е стигала до хората само по пътя на разума (единемъ же разумомъ преже. . .), докато след това божият глас е стигнал до хората по непосредствен път чрез живия глас на Евангелието (отъ самого господа глаголь приемше, рекше. . .). 3. Христос, показвайки още веднъж сърцето и вътрешните органи като извор на прегрешението за човека (отъ сердца исходить. . . и внутреннїа съсуда), е подчертал очистителната сила на духа (духомъ, рече. . .). Вертикалното четене добре изтъква всички тези аргументи⁴⁷: *понеже мнози. . . о дѣлан и сердечномъ. . . различнїми беседами. . . отъ божїа благодати. . . отъ самого господа, отъ сердца исходить. . . внутреннїа съсуда. . . „духомъ“, рече.*

Втората изоколна серия насочва върхната точка на идейното съдържание върху поученията на св. Павел (с цитата на възловия пасаж от Първото послание към коринтяните, в който се противопоставят дарът на „езика“ и този на „пророчеството“). Думите, т. е. човешкият глас, нямат смисъл, ако не са вдъхновени, но само чрез молитва може да дойде вдъхновението (*и апостолу глаголющю. . . сирѣчь / устѣ. . . рекше гласѣмъ. . . бесплоденъ естъ; . . помолюже ся умомъ*). Известно е, че този цитат⁴⁸ е в основата на духовните поучения на Нил Сорский и оправдава практикуваната от исихастите „умная молитва“.

Третата серия подчертава, отново въз основа на св. Павел, понятието „малко, но добри думи са по-добри от хиляди празни думи“: *и се апостолу заѣвѣвающу. . . и утвердившу наипаче. . . „хоу пять словъ. . . неже тму“*. За отбелязване е умиш-

⁴⁶ М. А. Воровкова - Майкова. Нила Сорскаго Предание и Устав с вступительной статьей (Памятники древней письменности, 179). СПб., 1912, с. 11.

⁴⁷ Вж. по този повод G. A. Maloney S. J., Russian Hesychasm. The spirituality of Nil Sorskij. The Hague — Paris, 1973, и по-специално гл. II — „The Way Back to God“, с. 73—101.

⁴⁸ I Кор. 14: 15.

лено запазената двусмисленост в значението на „тму“: превежда гръцкото, „μυρόν“⁴⁹, но запазва също духовното значение на „мъгла“ в смисъл на затъмнение на божиата светлина.

Измененията в акцентирането, графически означени със стрелки, отбелязват следната прогресия: 1. *Съобщаващия* глас на старозаветните отци и на евангелистите. 2. *Тълкуващия* глас на св. Павел. 3. *Поучаващия* глас на св. Павел.

Не трябва да ни учудва фактът, че акцентирането е така добре изявено от вертикалното четене. Бих казал дори, че се отнася само до графическо средство, чрез което се подчертава основната характерна особеност на различните видове художествени езици, или, с други думи, склонността към организиране на речта в синтактично-успoredни схеми, подсилени от функционалното им съвпадение с ритмични или изобщо звукови паралелизми. Това, което ни интересува преди всичко в нашия случай, не е впрочем звуково-синтактичното разпределение само по себе си, а систематичното използване на реторични средства с цел да се *обучи*⁵⁰ читателят (слушателят). Използването на видове звуково-синтактични структури, организирани по известен принцип (в нашия случай „изоколният принцип“), дава на читателя (слушателя) една парадигматична схема, която му позволява да разпознае съставните части и функцията на реторичния похват на синтагматично ниво. В току-що цитирания пасаж от *Устава* на Нил Сорский характеризираният елемент на реторичната техника не е само редуващото се изместване на акцента върху сегментите от началото на края (и обратно), но преди всичко наблягането посредством звукови паралелизми върху това изместване.

Съобщението, предадено чрез специфични ритмично-синтактични повторения, които вертикално четене графически онагледява, се реализира при декламация на текста, задържайки гласа върху съставните части на всяка отделна семантична серия, с паузи, продиктувани от изоколното разчленение. Подобна декламация позволява например да установим в уводната част на „Слово о житии и представлении Дмитрия Ивановича“ една ясна семантична серия, подчертаваща „родословието“ на героя:

- 4 Сии / оубо / князь / Дмитрии
- 4 родися / от благоверну / родителю / и пречестну
- 4 сын / князя / Ивана / Ивановича
- 4 и матере / его / княгини / Алуksандръ;
- 6 внук же / бысть // православно го // князя / Ивана / Даниловича
- сбрателя / Руской / земли:
- 4 Корени / святого / и Богом / насаженнаго
- 4 отрасль / благоплодна / и цвет / прекрасныи
- и царя / Володимера / новаго / Константина крестившаго / Рускую / землю,
- 3
- 6 сродник же / бысть // новою / чудотворцу / Бориса / и Глеба.
- 4 Въспитан же / бысть / в благочестий / и в славе
- 3 с всяцем / наказанием / духовным
- 4 и от самех / пелен / Бога / възлюбил.
- 3 Отцю же его / великому-князю / Ивану
- 4 оставшу / житие / света / сего
- 3 и приемшую / небесное / селение,

⁴⁹ Пак там 14:19: „...θέλω πέντε λόγους τῷ τοῦ μου λαλῆσαι, ἵνα καὶ ἄλλους κατηρέσω, ἧ μύρονος λόγους ἐν γλώσσῃ, η”.

⁵⁰ Само разграничавайки ритмично-синтактичната структура и вниквайки в нея, читателят се научава да чете и да разбира текста.

- 4 сии же / оста / млад / с яи,
 3 яко / лет / 9,
 3 с любимым си / братом / Иваном,
 3 потом же / и тому / представл. шуюся. . .⁵¹

Колонът с въпросителния знак като че ли прекъсва правилността на редуващата се серия 4/3/4/3. . . При една емфатична декламация „великому-князю“ може дори да добие стойност на една дума. Тази хипотеза, макар и подсказана от равномерността на ритмичния контекст, би могла да бъде сметната за една произволна интерпретация на текста с цел да го нагодим към нашата схема. Дори и да не я възприемем, това не значи, че тази ритмична неравномерност в колона трябва да бъде обяснена на всяка цена като „прозодична грешка“ на писателя. В случаи от този род оправдано е да се запита (макар че трябва да бъдем много предпазливи, преди да дадем отговор), дали аномалията не е плод на преписвача-редактор. Не е ли възможно „великому“ да принадлежи на епохата, в която титлата „великий князь“ се е била наложила вече като политическа формула в Москва, замествайки простата форма „князь“, използвана в по-старо време?⁵²

Отбелязал съм двойките кола, с които завършват, с огледален паралелизъм (6, 3/3, 6), двете изречения, започващи със серия от четири акцента. Колкото се отнася до двете шестацентни кола, техният паралелизъм е подчертан от повторението на „же бысть“. Последните три думи (*князья/ Ивана/ Даниловича*) на първото от тези дълги кола са от тяхна страна паралелни на следващия триакцентен колон (*сѣбирателя/Руской/земли*), който явно има значение на *cauda* и на „антифонален сегмент“. Прилагателното „п р а в о с л а в н а г о“ може да бъде съгласувано с всеки един от триакцентните сегменти: „православнаго/*князья/ Ивана/Даниловича*“ или „православнаго/*сѣбрателя/Руской/земли*“. Това създава аналогия с прилагателното „н о в о ю“ във втория шестацентен колон / . . . *новою/чюдотворцу/Бориса/и Глеба*/. Точно това настойчиво повторение на глаголната / . . . *же бысть*/ и на прилагателната форма ни дава основание да подчертаем в нашето изоколно скандиране значението на двете шестацентни кола и тяхната връзка със съседните триакцентни кола. Първата двойка (6,3) има обаче по-сложен характер. Ако вземем под внимание взаимозаменяемостта на „*князья/ Ивана/Даниловича*“ и „*сѣбрателя/ Руской/земли*“, можем да считаме двойката 6, 3 не само като ритмично-семантична единица с *cauda* (6, 3), но и като шестацентен колон с *повторение/ реторична вариация на акцентирани крайни единици*. Този вид тълкуване е обосновано от факта, че кола от този род се срещат сравнително често в текстовете, за които е характерна една особена реторична акцентираност. Отнася се до една обработена словесна техника, израз по всяка вероятност на специфични „формалистични“ тенденции в литературата на православните славяни.

Механичното скандиране на този вид текстове показва понякога присъствието на „думи в повече“, т. е. на акцентирани единици, които на пръв поглед прекъсват равномерността в разпределението на акцентите. При един по-внимателен анализ се убеждаваме, че в същност се отнася до един добре пресметнат стилистичен

⁵¹ Fennel — Obolensky. Op. cit.

⁵² Това не е единствен случай. Намираме в този текст и други „неправилни кола“, чиято ритмична неправилност изглежда зависица от интерполации. Явно проблемът не се изчерпва само с прозодични критерии. „Поправката на текста“ с цел да бъде пригоден към ритмичната схема (макар и да се отнася до ритмична схема, която е характерна и преобладаваща за самия текст), би била очевидно едно насилие. Няма съмнение все пак, че дадената от прозодичната структура насока трябва да бъде взета пред вид заедно с други фактори, произлизащи от проверката и от оценката на вариантите, както и от всички нормални подходи на текстовата критика, с цел на *examinatio* и евентуално на *restitutio textus*.

приюм. „Думата в повече“ налага една пауза, след която намираме или един синоним, или една алитерация, така че гласът трябва да се спре върху двете думи, за да ги свърже семантично и да създаде у читателя (слушателя) впечатление за „заместване“. Резултатът, който се получава, припомня отблизо „реторичното изтриване“. „Новата“ дума след паузата изпада в ритмично течение на колана. Същият ефект, както ще видим, се получава при реторично „заместване“ на даден сегмент с една *cauda* или с цели „вътрешни серии“. На читателя (слушателя) изглежда, че авторът се поправя или че се двоуми в избора на точния термин, без обаче това да изменя в крайна сметка ритмично-логичната структура на изложението. Като пример на такъв и други подобни похвати ще цитирам началото на „Живот светогато Симеуна“ от най-големия южнославянски биограф от XIII в., сърбина Доментиан:

- 5 Помышляю / дѣло / ситѣ / великое / и прѣславное
5 и дивлю се }
5 и недоумлю се } / отькоуду / начьноу / прѣвѣ / глаголати.
5 Не обьштии / испрѣва / въсьмь / намь / источьникъ
5 божьствьныѣ / благодати / прѣсветыѣ / и животворештикъ / троице
5 ѿже / молеште се / и оть нѣѣ / разоума / просеште?
5 Понѣже }
5 от нѣѣ } / высакъ дарь / съврѣшен / съвыше / съходит.
4 Тъжде / дарь / светааго / доуха
4 да и намь / отьврѣзеть / оуста / разоумьната,
3 и испльнивъ / ны / благодѣьната
3 и дасть / гласъ / благоѣствоуюштииъ
3 силою / своѣю / многоу,
3 и слово / дасть / намь
3 на отьврѣзѣ / оустомъ / нашимъ,
{ 2 и разоумъ / добрь //
{ 4 { оутврѣждень / благодѣтию / высокоугьнаго /
камене,
{ Христа / истиннаго / бога / нашего,
{ 2 да възмогу / и азъ //
{ 4 неключимый / рабъ / светые / троице
6 { 3 глаголати // яко довлит / тайна //
{ 3 смотренѣ / светаго / доуха. . .⁵³

Формалният разбор на този откъс е немислим без познанието на идеологичната система на автора. Само в светлината на една определена мистична интерпретация на словесния израз, която в творчеството на Доментиан придобива стойност на доктрина, можем да разберем смисъла на тази изтънчена ритмична проза и значението на използваните формални похвати. Касае се за средновековния християнски принцип, според който човешката дума може да предаде истинския смисъл само ако е „вдъхновена“. Чудото на словесния израз според идеологичната схема на Доментиан се състои в осмислянето на инак несмислени звуци. Според учението на св. Павел в първото послание към коринтяните (ключов текст в изследване на цялата православно-славянска литературна традиция от Кирил и Методий до Нил Сорский, но и след него), „невдъхновените“ човешки глас е подобен на този, „който издават неолушечени предмети“ („бездушная гласъ дающая“, I Кор. 14:6). Думите могат да придобият смисъл само ако бъдат казани или написани с божия милост, чрез светия Дух. Оттук необходимостта за

⁵³ Danilčić. Op. cit.

писателя да се моли, за да бъде „обдарен от светия Дух“. Без този дар не е възможно „глаголати“ мъдро, понеже според семиотичния възглед на християнството думите придобиват значение (т. е. престават да бъдат празни звуци и стават знаци) само поставени във връзка с общоизвестно *означаемо*, което вървящите отъждествяват с Бога.

В тази своя молитва-увод Доментиян се старее да даде истински смисъл (т. е. „въдхновение“) на своя дело. Той не знае как да изложи с подходящи думи живота на св. Симеон, който той смята за „дѣло. . . великое и прѣславное“. Думата „глаголати“ се намира на върхната точка на първото изречение и на края на неговото мистично въведение. Това показва, че централно място тук заема въпросът за подходящото използване на думите. От гледна точка на светската реторика този мотив отговаря на типичния. В този контекст обаче значението на „топос“ е силно обогатено от загатването за една мистична система. Тъй като авторът *се моли*, за да бъде обдарен с въдхновено слово (и не знае дали ще го получи), неговото слово не може да бъде сигурно и плавно. Първата дума на Доментиян — „помышляю“ — изразява именно мъчението на търсенето. Авторът се двоими и не знае даже да даде израз на своята несигурност. Той знае, че ще трябва да съчетае сигурното с несигурното, яснотата на модела с приблизителността на словесното изложение, съвършенството на въдхновението (символизирано от светия Дух) с несъвършенството на този, който се моли, за да бъде въдхновен. Този контраст е изразен от гледна точка на формата, използвайки една точно определена ритмично-синтактична структура, чрез която авторът дава израз на своите „колебания“ и „съмнения“. Техниката, използваща повторение (вариация) на дадена акцентуана единица, за която говорих по-горе, упражнява така своето пълно въздействие и създава впечатление за реторични „замествания“ и „изтривания“ на думи, които в противен случай биха нарушили хармоничното разпределение на ритмично-синтактичните сегменти.

Казвайки „и дивлю се, и недоумѣю се“, Доментиян като че ли казва: „и дивлю се. . .“. Не! това не е точната дума. . . по-добре е да се каже: „и недоумѣю се/откоуду/начноу/ прѣвъ е/ глаголати. . .“. Реторичното „изтриване“ на първата дума („и дивлю се“) естествено произтича от включването на втория подобран термин („и недоумѣю се“) в добре обособената петакцентна изоколна структура. Разбира се, първата дума в същност не е „изтрита“, но даже остава в общия фонично-идеен контекст с една своя извънритмична акцентираност.

Второто „колебание“ е изразено чрез думите „поиѣже от/ нѣе“. Тук задържането на гласа (подобно на една плаха пауза) върху акцентираната единица се налага от звуковите алитеративни връзки между двете думи.⁵⁴ За отбелязване е освен това, че алитеративната игра, кулминираща в „поиѣже от/ нѣе“, е не само подсказана от „еиже“ в началото на предишния колон, но е и добре вмъкната в общата фонична постройка, в която граматичните рими „молеште. . . просеште“ са ярко изразен сигнал.

Уводът-молитва се приключва с три сложни шестакцентни двукола (2—4, 2—4, 3—3). Първото от тези двукола е съставено в същност от три, а не от две кола (2—4—4). Както се вижда от графичната схема, двете четириакцентни полукола могат да бъдат четени като повтарящи се сегменти, функционално, взаимозаменяеми. Използвайки един подстъп, подобен на този, който приложихме в „Слово о жити и о представлении Дмитрия Ивановича“, можем да свържем първия полу-колон както с единия, така и с другия от двата „взаимозаменяеми“ полу-кола, които го допълват: „и разоум// добрь// Христа/ истиннаго/ бога/

⁵⁴ За средновековния четец, добре запознат със Светото писание, звуковото преплитане подчертава недостатъчността на човешкото слово. Принципът, според който *даръ божїи* (непостижим с човешки усилия) може да бъде даден само от Бога, е изявен веднага след това с един цитат от Посланието на св. Яков 1:17/: „всѣсѣкъ даръ съвършенъ съвише съходит“.

нашего“ или „и разум / добрь // оутвърждень / благодѣтию / високоугольного / камене“. Този колон с повтарящ се краен сегмент може да бъде включен в една изоколна *серия* заедно със следващите две кола, които имат еднаква основна композиция (2—4). И тук проличава техниката на реторично „изтриване“ и „заместване“.

Но какво ни гарантира — би могло да бъде възразено, — че това реторично заместване е подсказано наистина от вътрешната структура на текста, а не от една наша произволна интерпретация? Отговорът е даден, струва ми се, от други „сигнали“, които се налагат на вниманието на читателя. За отбелязване е например, че трите начални полу-кола съдържат едно точно съобщение, изявено при вертикално четене. Доментиан иска да му бъде дарено „... и разумъ добрь ... да възмогу и азъ. . . слаголати“. Тази заключителна част, подчертана също така чрез ритмичното отделяне от предишната триакцентна изоколна серия, свързва семантично трите сложни кола, подчертавайки тяхната обща принадлежност към една *серия*.

Случаят на Доментиан естествено не е единствен. Плетеници и словесни игри са характерни за немалко от творбите на православно-славянската литература. Границите на тази статия не ми позволяват да разгледам въпроса за значението на техники, подобни на гореописаната, за изследването на т. нар. „*плетение словес*“⁵⁵. Тук ще отбележа само, че някои автори, развивайки току-що разглеждания тип „сложен колон“, създават серии от полу-кола, организирани в конструкции от *caudae*, които могат да придобият собствена функционална обособеност. Подобни видове зависещи серии, породени от разгръщането на повтарящи се полу-кола и от употребата на реторични „колебания“ или „замествания“, позволяват сложни стилови виртуозизми, без с това да се нарушава основният ритмично-синтактичен паралелизъм.

Историческото тълкуване на тези факти ще бъде възможно само след едно методично и задълбочено изследване на стилови средства, използвани от славянски писатели. Днес можем само да кажем, че едни и същи похвати се срещат в документи с различна датировка, произход и естество. Ритмично-синтактични паралелизми, основани върху емфатични повторения, върху реторични „замествания“, както и върху разпределение на сегменти във „вътрешни серии“, характеризират например някои части от „*Слово о полку Игореве*“. В този основен паметник на източнославянската средновековна литература неведнъж, когато „тълкуването“ на разказвача надделява върху простото описание на събитията, изоколните серии се пречупват изведнъж, макар това пречупване да не нарушава общата ритмично-синтактична структура:

- 4 . . Другаго / дни / велми / рано
 4 кровавыя / зори / свѣтъ / повѣдають,
 4 чръныя / тучя / съ моря / идуть:
 4 хотятъ / прикрыти / 4 / солца,
 4 а въ нихъ / трепещуть / синии / мльнии.
 5 { 3 Быти / грому / великому,
 { ити / дождю / стрѣлами // съ Дону / Великаго!
 2
 5 { 3 Ту ся / копиемъ / приламатъ,
 { ту ся / саблямъ / потрушити // о шеломя / половецкыя
 { на рѣцѣ / на Каялѣ
 { у Дону / Великаго!

⁵⁵ С този проблем се занимавам в статията си *L'intreccio delle parole e gli stili letterari presso gli Slavi Ortodossi nel tardo Medio Evo*. Studi slavistici in ricordo di Carlo Verdiani, Pisa, 1979, p. 245—262.